

00 1-

100
Karl.

J. q. 273.

GOTTLOB GVILIELMI MEYER

LVBECENSIS

SEMINARII REGII PHILOLOGICI SODALIS

COM M E N T A T I O
LIBRORVM SYMBOLICORVM
ECCLESIAE NOSTRAE VTILITATEM
ET
HISTORIAM SVBSCRIPTIONIS EORVNDEN
EXPONENS

IN CERTAMINE LITERARIO
CIVIVM
ACADEMIAE GEORGIAE AVGVSTAE

DIE IV. JVNII MDCCCXCVI.

PRAEMIO A REGE M. BRITANNIAE AVG.
CONSTITVTO

AB ORDINE THEOLOGORVM SVMME VENERABILI
ORNATA.

---

*Gal. V, 1. Τῆ ἐλευθερίᾳ, ἣν Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, σήμετε, καὶ μὴ πάλιν
ζυγῶ δουλείας ἐνέχεσθε.*

GOTTINGAE

TYPIS IOANN. CHRISTIAN. DIETERICH.

Venerabilis Theologorum Ordo postulauerat:

*Primum: ut doceretur, quamnam maxime utilitatem etiam hac aetate
afferre possent libri ecclesiae nostrae symbolici?*

*Deinde: ut, quantum fieri posset, exponeretur, quomodo nos intro-
ductus et propagatus fuerit, horum librorum subscriptionem a
religionis doctoribus exigendi?*

Iudicium S. V. Theologorum Ordinis de hac qualicunque
commentatione:

*“Auctor huius commentationis materiam tam bene ac solerter cogit et
disposuit, tantoque iudicii acumine et modestia atque orationis elegantia
traidit, ut unanimi Ordinis consensu victoris corona dignus esse videretur.
Omnino quaestionem propositam curiosius ac diligentius illustravit, quam
ullo scripto publico factum esse nouimus. In eo solum peccauit commen-
tatio, quod ad maiorem molem excreuit, quam instituti leges admittunt.
Rescindenda igitur nonnulla prius erunt, quam publicam lucem videre
possit.”*

213

Questionibus a S. V. Theologorum ordine certamini litterario propofitis accuratius pertractandis vt meam qualemcunque operam impendam, ita rem agere ftudebo, vt *in parte prima* ad vtilitatem librorum ecclefiae noftrae symbolicorum melius diiudicandam, *primum* oftendam, quamnam vtilitatem in genere praeflare poffint libri symbolici, eamque re vera effe vtilitatem nominandam, demonftrem; *deinde* iftis prius expofitis adhibitis explicem, quamnam vtilitatem libri ecclefiae noftrae symbolici etiamnum afferre poffint? *denique* hisce, quae ipfe de hac re fentiam, vberius indicatis, ea, quae *vario tempore* ab vtraque parte de libris symbolicis difputata fint, addam, atque diiudicem; *in parte fecunda* autem, quae ad hiftoriam fubfcriptionis librorum symbolicorum pertineant, breuiter enarrem ¹⁾.

¹⁾ Minime neceffarium effe exiftimo, vt de nomine horum librorum, *symbolorum* nempe, ea repetam, quae viri docti copiofe fati collegerunt, quum poft ea, quae *G. I. Voffius* de tribus Symbolis, Apoftolico, Athanafiano et Conftantinopolitano. Amftelod. 1647. 4. diff. I. §. 18. 19. p. 13. *I. G. Walchius* in introd. in l. ecclef. luth. fymb. Jenae 1732. p. 4 fq. et *Chr. Guil. Fr. Walchius* in breuiario theologiae fymbol. ecclef. luth. Gotting. 1781. p. 3 feq., et quos citant, afferunt, haud quidquam noui adduci poffe videatur. Illud enim ifti viri docti demonftrare ftuduerunt, vocabulo fymboli (*συμβόλιον*) fubeffe figni cuiusdam, fuae teferae, fuae indicii cuiusdam fignificationem, quo, ficut milites ab hoftibus, ita vnus coetus aefclae ab aliis quibusdam coetibus diftinguantur. Etenim nomen illud de iis libris vturpatur, quibus, publica auctoritate praeditis, ferio pertractandis atque ftrenue confitendis aliqua nunc maior, nunc minor hominum chriftianorum pars ab aliis quibusdam, qui non plane eidem de rebus facris fententiae fauent, fegregetur. Cuiusmodi librorum ante Lutherum tres potiffimum maxima apud chriftianos auctoritate polluerunt, Apoftolicum, quod vocant, Nicaenum, et Athanafianum; poft repurgata autem, Lutheri aliorumque auxilio, facra, fymbolis ecclefiae, quae Proteftantium, et in fpecie Lutheranorum nomen gerit, accenfentur praeter tria illa vniuerfalia, Auguftana Confeflio, et inuariata quidem, eiusque Apologia, Articuli Smalcaldici, Catechismus Lutheri maior et minor, qui quidem quinque libri ab omnibus ecclefiae Lutheranae fociis pro symbolicis habentur; denique Formula Concordiae ftrictius fic dicta, quae tamen non itidem omnibus ecclefiae noftrae aefclis probatur. Cf. *Walch* introd. in ll. fymb. p. 87. 164 fq. Eiusdem *Einleitung in die Rel. Streit. d. evang. luth. Kirche*. T. I. p. 29. 30. 34.

DISSERTATIONIS PARS I.

“Quaeritur, quamnam maxime vtilitatem etiam hac aetate afferre possint libri ecclesiae nostrae symbolici?”

Ad hanc quaestionem a summe Venerabili Theologorum ordine propositam accurate si attendamus, facile intelligemus, quaestionem illam: Quamnam vtilitatem libri isti etiam hac aetate afferre possint, esse specialiozem, quae non possit satis recte diiudicari, nisi antea generalior illa, a qua pendeat, satis illustretur: quamnam *in genere* libri isti vtilitatem afferre possint? vt tum demum illud intelligatur: quatenus idem emolumentum nostra quoque aetate comparare possint? Haud igitur abs re esse censeo, si in partis primae sectione prima in genere explicare studeam, quae possit vnquam ex libris symbolicis vtilitas enasci?

PARTIS I. SECTIO I.

De vtilitate librorum symbolicorum in genere.

Omnis, quam libri symbolici comparare possint, vtilitas potissimum duplex mihi videtur esse, vel *historica*, vel *normatica*; *normatica* autem vel ad doctrinam aliis proponendam rite constituendam, vel ad lites de religionis capitibus dirimendas, quam quidem vere pro vtilitate habendam esse, ostendere conabor.

§. 1.

Prima igitur quoruncunque librorum symbolicorum vtilitas, *historica* nimirum, in eo consistit, quod iis adhibitis accurate cognoscere datur, quid ipsorum auctores de nonnullis religionis christianae capitibus iudicandum esse existiment, et cur ita statuunt? quomodo singula dogmata e sacra scriptura erui debere sibi persuadeant? quantam vim sacrae scripturae tribuant ad hoc vel illud demonstrandum? quomodo varia sacri codicis loca quodammodo inter se discrepantia inter se concilianda esse existiment? quid de iis iudicent, quae a scriptoribus sacris aut nimis obscure, aut

aut nimis breuiter indicata sint? item de iis, quorum in sacris illis institutionibus plane nulla facta sit mentio? denique, quibusnam argumentis vtantur ad hoc dogma defendendum, illud reiiciendum? Quum vero huiusmodi libri non eorum tantum sint, a quibus eduntur, sed nomine coetus cuiusdam, siue ecclesiae, quae istis hoc negotium demandauit, publici iuris fiant, non vnus alicuius tantum, aut paucorum, sed totius alicuius coetus sacri de religionis capitibus sententiam manifestam reddunt. Quo magis igitur necessarium est, vt ea, quae coetus aliquis de nonnullis religionis capitibus, praesertim iis, de quibus disceptari solet, iudicet, manifesta reddantur, eo maior eiusmodi libri, qui ista, vti decet, manifeste satis exponit, est utilitas. Ac *primum* quidem vt in libris sacris tanquam optimis symbolis adhibendis ne acquiescant, efficit hominum, qui vario tempore eosdem pertractant, varietas; diuersissimum horum librorum interpretandorum studium; variorumque conatus, religionis christianae dogmata accuratius definiendi; vt igitur diuersitas opinionum atque lites non oriri nequeant, quae eiusdem religionis christianae asseclarum disiunctionem in plures partes quodammodo necessariam reddunt. Vtriusque autem partis interest, seire, quinam secum faciant, quique minus; quod quidem optimo modo libris quibusdam symbolicis, characteris loco adhibitis, quo altera ab altera parte discerni queat, declaratur. Quo luculentius igitur in eiusmodi symbolis ista dogmata exposita sunt, quae quisquam coetus tuenda existimat, quoque magis apparet, in quibusnam rebus ipse ab aliis dissentiat, et eor dissentiat, quibusque argumentis suas opiniones defendat, eo maior est eiusmodi librorum utilitas, ad characterem illum constituendum, et ad declaranda vel iis, qui non ipsi litibus istis fuerint implicati, sed tantum earundem testes adsint, singulae cuiusdam ecclesiae dogmata; opinionumque diuersitatem explicandam; quo verius et aequius de hisce rebus iudicium ferre possint.

Deinde vero utilitas horum librorum *historica* in eo quoque conspicitur, quod ipsi, aperte auctorum suorum de religionis capitibus opiniones declarando, coetum quandam sacrum ab omni suspitione liberant, in quam alias facillime incidere potest. Quo

saepius enim accidit, ut ei parti, quae forte lites moueat, ab altera multa obiciantur, tanquam stulte, aut inique, aut turpiter dicta, quum tamen non nisi in leuioribus rebus aliqua opinionum diuersitas adsit, eo magis necessarium est, ut manifestetur huiusmodi libro illorum iudiciorum iniquitas, quae non re ipsa, sed externa tantum specie nitebantur; declaretur item, eorum, quae segregata illa pars ab aliorum hominum opinione diuersa iudicet, multa esse non respuenda, nec deridenda, sed fortasse consideratione, quin assensione digna; saltem istam opinionum diuersitatem esse talem, qualis in omnibus aliis rebus adesse soleat; quam nec metuere quisquam, nec abhorreere debeat; quam tamen auferre, salua hominum cogitandi libertate non possis; periculum autem omne, quod ab horum hominum de rebus sacris iudicio metuendum esse existimaueris, non in rebus ipsis, sed tantum in tua falsa de istis praconcepta opinione locum habere. Quo grauior igitur est aliqua suspicio, a qua coetus quidam ope libri symbolici liberari cupit, quo iniquiora illa opprobria, a quibus se defendit, quoque firmiter argumentis nititur, eo maiorem praestat eiusmodi liber et auctoribus suis utilitatem, in iisdem defendendis; et aliis harum litium testibus, in regendo eorundem de hac re iudicio.

§. 2.

Alteram, quam dixi, utilitatem, libri symbolici in genere praestant, dum in tanta de rebus sacris opinionum diuersitate normam quandam hominibus praescribunt, quam vel in tradendis religionis christianae capitibus feruent, vel in diiudicandis litibus in ea ipsa ecclesia, cuius sint illi libri, exortis respiciant. Qui quidem modus, libros istos adhibendi, ut doceatur, re vera utilitatis nomine insigniendus esse, quaeramus necessarium videtur: *Primum*, utrum et quatenus in libris illis tanquam doctrinae normam tuendis, utilitas aliqua consistat? *deinde*, utrum et quatenus ex iisdem ad disceptandas lites inter eiusdem ecclesiae ciues exortas adhibendis utilitas quaedam capi possit?

I. *Primum* igitur, quaerimus: utrum ad religionis christianae capita aliis tradenda praeter sacram scripturam alia quaedam norma requira-

requiratur, a qua recedere nefas sit? Quod quidem duplici respectu effici mihi videtur.

1. Quamuis in proponendis religionis christianae placitis sacra scriptura pro praecipuo fonte habenda sit, tamen summa eiusdem interpretandae difficultas, quum ex rerum ipsarum, quas in medium profert, natura, tum ex lingua, et ex scribendi genere, quo auctores ipsius utuntur, tum ex notionum serie scriptoribus istis iudaicis communi, a nostra cogitandi loquendique ratione alienissima, exorta efficit, ut vel inter sagacissimos interpretes de nonnullis locis, quae praecipua religionis capita proponunt, opinionum maxima diuersitas non oriri nequeat. Ne dicam, praeterea quoque, etiam si singula Noui Testamenti loca satis perspicua essent, tamen de eo et posse multum disceptari, et esse saepissime disceptatum, quidnam omnium istorum quae in sacris litteris monita sint, re vera ad religionem christianam pertineat, quidque tantum illustrationis causa additum sit? quid omnibus omnium temporum futuris religionis christianae asseclis dictum existimes, quidque non spectet, nisi ad homines istius aetatis, qua libri isti litteris consignati sint? ut igitur, in adhibenda scriptura sacra tanquam regula, quam in proponendis religionis christianae capitibus seruare deceat, quilibet religionis doctor non possit non maximis difficultatibus implicari. Vbi igitur vnusquisque sibi ipse consulit, suaque ipse opera a tantis difficultatibus liberari cupit, non potest non esse diuersorum religionis doctorum in explicandis atque publice profitendis religionis capitibus tanta diuersitas, quantum ipsorum cogitandi modus, philosophandi methodus, et omnis eruditionis copia, qua instructi ad negotium illud accedunt, inter se differunt. Ut vero religio christiana id efficiat, quod efficere debet ac potest, ut nimirum non eruditorem tantum fidelissima dux habeatur, sed eos quoque, qui ab omni humana doctrina atque sapientia alieni sint, emendet, tranquillioresque reddat, absit necesse est a vulgi institutionibus vel publicis vel priuatis varietas illa, qua, quod alter affirmet, alter negandum esse censeat, quod alter sacri codicis testimonio demonstrare conetur, alter neget, se in sacris litteris reperire posse. Nulla re enim magis plebs inerudita potest perturbari, quam illa

de

de praecipuis, vt videtur, religionis capitibus opinionum diuerfitate; nec potest non exiltere, vt huiusmodi homines, qui idem ab altero religionis christianae doctore affirmari audiunt, ad huius religionis dogmata spectans, quod ab altero eadem audacia negari percipiunt, *aut* grauissimis de eo, quod in ista opinionum ambiguitate verum sit, angantur dubitationibus, ipsi nescii, quomodo rei veritatem explorent; *aut* earum rerum, de quibus viros doctos inter se dissentire videant, neutram esse veram, ideoque eiusmodi doctrinam nihil ad se pertinere sibi persuadeant, quorum quidem prius nescio, an posterius magis deplorandum esse censeam. Huic igitur animorum perturbationi ex ista opinionum diuerfitate in religionis doctoribus conspicua oriundae vt occurratur, necessarium videtur, vt *aut* omnia illa, de quibus inter viros doctos lis exorta sit, in institutionibus hominum ineruditorum plane silentio praeter eas, (quod tamen non omnino commendandum, quoniam vel de praecipuis ac summis religionis capitibus e sacra scriptura eruendis disceptatur;) *aut* ratione habita controuersarum istarum propositio-num, adhibita sacra scriptura, quandam normam constituas, quam in institutionibus publicis atque priuatis, quae plebi erudiendae inferuiant, fideliter tuearis. Cuiusmodi normam doctrinae libri symbolici continent, quippe qui de controuersis eiusmodi propositio-nibus nonnulla definiunt, in quibus ad religionis fundamenta ineruditis tradenda acquiescas. Hi igitur libri, quum nimiae isti doctrinae publicae varietati occurrere, eoque ipso fructum ex christianis institutionibus vnanimi religionis doctorum consensu in medium prolatis percipiendum augere possint, haud exiguam vtilitatem afferunt.

2. Religionis doctores vbi non ita sunt comparati, vt reuera esse debent, scilicet, nec ea doctrinae atque eruditionis copia instructi, qua ad doctoris munere fungendum, et in tanta opinionum diuerfitate sibi consulendum carere minime deberent, nec eo ingenii acumine, quod requiritur ad res suas bene gerendas, nec ea animi beneuolentia praediti, quae necessaria est ad ea tantum eligenda, atque in medium proferenda, quae ad animum auditorum tranquillorem reddendam voluntatemque emendandam faciant; non quibus sibi

fibi tantum consulant, suaeque vanae sese ostentandi, nouaque in medium proferendi cupiditati prospiciant, omnino opus est praescripta quadam norma, quam in explicandis religionis christianae placitis ex sacra scriptura haustis custodiant, libris nempe symbolicis, ne plebs inerudita aut indoctorum, insipientumque magistrorum erroribus implicetur, aut prauorum insolentium atque arrogantium falso iactata sapientia perturbetur. In quo quidem non nihil utilitatis libris symbolicis vindicandae consistere mihi videtur.

Attamen in auctoritate, illo, quo dixi, modo libris istis tribuenda haud nimis late progrediendum est, ne utilitas illa, quae isto modo ex iis adhibendis enascitur, denuo auferatur. Aberraret enim a scopo, quem huiusmodi libris attingere cupiunt, qui non tantum, quid docendum, sed etiam, quid pro vero habendum sit, ipsorum ope praescribi posse ac debere existimaret. Minueret autem, quin plane auferret illam utilitatem, qui illorum ope omne in rebus diuinis intelligendis ulterius progrediendi studium impedire conaretur.

Primum enim, vt pro vera habeas, et fide amplectaris aliquam doctrinam, necessarium est, vt argumenta, quibus ipsa nitatur, accurate perspicias, et pro certis atque firmis vere habenda esse intelligas; vnde facile patet, non posse esse quandam fidei normam, quum illud effici nequeat, vt omnibus, quibus illa doctrina explicetur, iisdem argumentis eiusdem rei veritas persuadeatur, nec in nostra potestate situm sit, vt ei veritatem rei persuadeamus, qui argumentis nostris aliquid deesse existimet, et multa alia sibi cerneere videatur, quae contra adducta ista argumenta pugnent. Quapropter illud luculentissimum est, libros symbolicos quoque, etiam si pro norma aestimanda sint, tamen non pro fidei, sed tantum pro confessionis publicae regula haberi posse. Vbi vero existimes, libris symbolicis exigi, vt ea pro veris habeas, quae non possint argumentorum vi demonstrari, nec humanae rationis viribus satis intelligi, sed tantum, quod ex libris hausta sint, qui diuinitus revelata nobis proponant, summa fiducia accipi debeant, ne hoc quidem libris istis effici posse censeo, quum alii plane nihil in rebus diuinis intelligendis atque perscrutandis humanae rationi

concedendum esse existiment; alii e contrario eorum quoque, quae diuinitus reuelata esse dicantur, veritatem ab humana ratione explorari debere, nec quidquam huic diuinae reuelationi concedi posse, nisi ratio humana eadem argumentis sat firmis possit demonstrare, censeant.

Ne dicam, ea, quae hisce libris contineantur, sacrae scripturae effatis illustrationis causa addita, non posse nisi ex mente humana petita esse, ideoque non posse sibi plus arrogare, quam omnes aliae hominum opiniones, de quibus variorum sententia solet esse diuersissima, ideoque minime libris symbolicis, qui non nisi hominum, erroribus obnoxiorum, de rebus sacris ex bibliis petitis opiniones contineant, tantam auctoritatem tribuendam, vt pro fidei norma eosdem habendos esse censeas.

Vbi igitur, praeterea quod hi libri pro regula habeantur, quam in omni institutione seruandam existimes, alium quandam vsum normalem iisdem inesse velis, non potest esse, nisi hic, vt strenue exquiras, quisnam omnibus iis, quae in hisce libris explicata sint, assentiatur, quisque minus; eumque, qui non omnino faciat cum istorum librorum auctoribus, minime coetus illius, cui scripti ipsi sint, socium esse existimes, et multo etiam minus religionis doctorem eum constituas, quem, ne suis opinionibus effundendis vulgus imperitum perturbet, aliena ore prolaturum esse, quam re vera sentiat, sis existimare coactus. Sed satis videtur vtilitatis ex istis libris adhibendis capi, si pro norma habeantur, a qua in institutionibus publicis recedere non liceat, nulla earum ratione habita, quae huiusmodi vir de rebus istis re vera statuatur.

Deinde minuitur omnino, quin plane aufertur ista, quae ex libris symbolicis capienda est, vtilitas, si quis illorum ope omne in rebus diuinis intelligendis latius progrediendi studium impedire conatur. Minime enim hisce libris effici potest, vt vnusquisque, qui veritatem illarum rerum, quae in ipsis contineantur, nunc sibi persuaserit, in perpetuum persuasus sit, nec vnquam dubio aliquo vexetur, nec vnquam studeat easdem res alio modo considerare. Si quis vero cum vtilitate ex hisce libris pro norma doctrinae habendis

bendis capienda consistere non posse existimaret, ut ea, quae contra ullam rem in iisdem explicatam monenda, aut quae in dubium vocanda censeas, aperte profitearis, eo ipso egregii fructus ex hisce libris capiendi nonnihil auferret, quod, quum eo maior utilitas ex iisdem omnino percipi possit, quo magis cum veritate congruant, impedienda vllius dubii libera professione simul impediret, quo minus hominum opus, haud erroris omnis expertium, post varias rerum sacrarum nouas perlustrationes sensim sensimque ad maiorem perfectionis gradum eueheretur, quum illud vnusquisque facile coniectura assequi possit, vel in iis ipsis libris symbolicis, quorum auctores de veritate inquirenda maxime solliciti et in eadem exponenda sincerissimi fuerint, tamen nonnihil posse inesse, quod non omnino cum rei veritate, et cum sacra scriptura congruat, ideoque emendatione indigeat. Nec accidere non posset, ut ille, qui tantis limitibus christianam libertatem circumscribi sentiret, ut minime in medium proferre, quae de libris istis monenda duceret, adeoque ne accuratius quidem res sacras denuo perlustrare liceret, et nihilominus tamen inuitus forte errores quosdam quamvis leues in iisdem deprehendere sibi videretur, de pretio, quod eiusmodi libris rite institutis tribuendum esset, nonnihil detrahi debere existimaret. Hoc igitur modo ut minueretur utilitas, quam praestare libri symbolici possent, ita augetur procul dubio, quo magis iterum iterumque perlustrata sacra scriptura, istisque libris cum eadem denuo comparatis, libera dubitationum professione, et errorum vel leuiusculorum indicio id efficeretur, ut ad veritatem propius admouerentur; argumentorum autem, quibus vtuntur, noua libratione, et si temporis ratio postularret, commutatione id acquireretur, ut ipsi feriori quoque aetati accommodatiores redderentur. Ex quo simul apparet, aberrare a scopo librorum istorum, qui eosdem censeat plane nullis vnquam mutationibus obnoxios esse debere; quum de rebus sacris, quas ex sacro codice haustas libri symbolici exponunt, vario tempore varia non possit non esse doctorum virorum opinio, quoniam et in interpretandae sacrae scripturae vera methodo, et in rite perscrutandis atque illustrandis christianis propositionibus duce philosophia latius semper progrediuntur, ut

ferioris aetatis de nonnullis christianae religionis capitibus sententia priori non possit non esse dissimillima. Nec existimem, qui caute post praeterlapsum aliquod temporis spatium a viris doctis nonnulla in libris symbolicis forte mutanda iudicet, pugnaturum cum iis, quae ante de norma quadam doctrinae et vtili et necessaria diximus. Etenim quum norma ista praescribat, quae palam omnibus in medium proferenda sint, hominibus ineruditis quoque nonnihil melioris illius rerum sacrarum cognitionis, qua posterior aliquod saeculum fortè gaudeat, concedendum esse mihi persuadeam; item, si caute omnia suscipiantur, vel ineruditis, qui forte huiusmodi molimina animaduertant, facile persuasum iri, non religionem ipsam, nec libros sacros, sed tantum libros ex iisdem depremtos, atque res sacras explicandi et illustrandi modum mutationem aliquam subire, censeam. In utroque autem negotio, quum monendo quidquam de libris symbolicis, tum mutandis nonnullis in iisdem propositis, vbi non caute atque modeste omnia agerentur, detrimenti plus, quam vtilitatis ex eiusmodi libera confessione enasceretur.

S. 3.

Haud multum differt ab illa prius exposita librorum symbolicorum vtilitate, illa alia, quam praestare possunt, lites de religionis capitibus dirimendo. Neque enim non fieri potest, vt interdum vel ineruditis aliquis, qui religionis christianae praecipua capita fide fati perceperit, tamen intelligat, esse permultos, qui de huius religionis nonnullis propositionibus aliter sentiant, quin grauissime de iisdem inter se disceptent. Nec potest, qui vel legit vel audit de huiusmodi litibus, non vehementer perturbari, atque timere, ne omnis religionis fundamentum sibi eripiatur, nec quidquam certi, quo summa fiducia niti queat, superfit amplius. Vt igitur huiusmodi hominibus persuadeamus, iis, quae illi de nonnullis huius generis propositionibus moneant, ipsa religionis capita neutiquam impugnari posse, quippe quae fundamento fati firmo nitantur; opus videtur, praeter sacram scripturam, de qua explicanda istae grauissimae lites ortae sunt, aliis quibusdam libris ex illa haustis, qui
res

res ad religionem spectantes accuratius exponant, in quibus igitur acquiescere possint, quibusque fideliter in usum suum conuersis, et ad dirimendas eiusmodi lites adhibitis non sit, quod omnem istam eruditorum controuersiam amplius curent. In quo itidem non-nihil utilitatis ex hisce libris capiendae conspicuum est.

Sed hic quoque neutiquam eo progrediendum esse, ut omne virorum doctorum studium istas res accuratius perlustrandi prohibeatur, quasi libri isti omnibus litibus finem imposuerint, verbo innuisse sufficiat. Quod enim infantibus praestant ii, qui consiliis eosdem adiuuant, ubi variis cupiditatibus incitati ipsi nesciunt, quomodo rem suam agant; id praestare possunt hominibus ineruditis, qui ipsi religionis veritatem exquirere nequeunt, libri symbolici, qui disceptant controuersias, quae antea agitabantur. Id quod ad viros doctos minime spectat.

Vnum hoc addere liceat, quo breuiores sint huiusmodi libri, quoque minus in explicandis rebus sacris definiant, quo minus addant de hominum opinionibus, quae illustrandae doctrinae christianae inferniant, quoque magis in iis solis acquiescant, quae scriptura sacra manifeste indicet, eo diutiorem ipsorum utilitatem fore, eoque minus necessarium esse, ut multas mutationes subeant.

PARTIS I. SECTIO II.

De utilitate librorum symbolicorum ecclesiae nostrae in specie.

Iis, quae in sectione prima exposuimus, adhibitis facilius ea diiudicare possumus, quae in specie de utilitate, quam libri symbolici ecclesiae nostrae etiamnum asserere possint, statuenda videantur. In iis igitur, quae spectant ad ea, quae ante explicauimus, breuioribus nobis esse licebit; in illustrandis iisdem, exemplis ex ipsis ecclesiae nostrae symbolis repetitis, vberioribus.

Omnis illa utilitas, quam libri ecclesiae nostrae symbolici etiamnum praestare possint, vel in eo consistit, quem in genere ex quocunque libro symbolico fructum percipi posse in sectione prima

demonstrauimus, vel ea praeterea est ex ipsorum ecclesiae nostrae symbolorum indole repetita, quarum alteram in huius sectionis particula prima, alteram in particula secunda illustrabimus, in prima particula illud filum secuturi, quod ante in sectione I. texuimus.

SECTIONIS II. PARTICULA I.

§. 1.

Ad primam igitur si respiciamus vtilitatem ex istis libris capiendam, (pag. 4-6 demonstratam) negari non potest, etiam hac aetate insignis momenti esse vsum illum historicum. Maximi enim omnino aestimandum est, declarari hisce libris, quidnam Protestantium, qui audiunt, coetus sacer, et in specie quidem ille, qui Lutheranorum nomen sibi vindicauit, de praecipuis religionis christianae capitibus statuenda iudicet. Etenim illi libri, quibus nostra ecclesia (coetus Lutheranorum puta,) *symbolorum* nomen tribuit, et ad huius ecclesiae ciues ab aliis, qui non cum ipsis facerent, segregandos, et ad ipsos ab omnium aliter sentientium maleuolis iudiciis tuendos olim adhibiti sunt. Quod quidem quum hac quoque aetate ex hisce libris aperte cognosci queat, vtilitatem historicam nobis praestant haud exiguam.

Primum enim si illius temporis recordamur, quo horum librorum constituendorum initium factum est, (vbi nimirum de Lutheranae ecclesiae symbolis tantum loquimur) videmus, lites varii generis iisdem componendis ansam praebuisse. Quum enim Lutherus cum sectatoribus suis grauissimum illud iugum, ab episcopo Romano eiusque fidis adiutoribus ferme omnibus tunc temporis hominibus christianis impositum, frangere coepisset, non poterant non lites maximi momenti inter vtramque partem existere. Etenim quo maiori cupiditate episcopus Romanus, tanquam caput ecclesiae, vim suam et auctoritatem tueri, omnemque nouarum rerum suscipiendarum conatum impedire studuit, eo magis Lutherus sibi per-suasit, se non posse a negotio audacler suscepto recedere, sed debere potius, quantacunque impedimenta sibi remouenda essent,
strenuo

strenuo et indefesso animo idem ad felicem exitum perducere. Frustra igitur ipso cum sectatoribus suis damnato atque proscrip-
 to, frustraque periculo diuersas partes inter se denuo conciliandi facto,
 tandem aliquando Romanae ecclesiae asseclis necessarium videbatur,
 vt aliquatenus saltem huic nouo coetui cederent, aut non vi, sed
 benigno lites disceptandi seseque inuicem reconciliandi studio rem
 ad felicem exitum perducere conarentur. Ad quod exsequendum
 negotium quum comitia Augustana indicta essent, nouus ille coetus
 non poterat amplius in iis acquiescere, quae antea fere non nisi
 oblata occasione sparsim in medium protulisset, sed sigillatim expo-
 nebat, quid sibi de variis religionis capitibus statuendum videretur?
 quid abolendum, quid reiciendum esse censeret, et cur ita iudi-
 caret? quibusque potissimum in rebus cum illo christianorum coetu,
 a quo defecisset, facere non posset? Quod quidem primum omnium
Confessione illa, quae, quod comitiis illis Augustanis Carolo Cae-
 sari offerebatur, nomen *Augustanae* nacla, die 25 Junii 1530
 egregie effectum est ²⁾. Nam praeterea, quod articulos fidei re-
 censet, quibus firmiter adhaerendum esse existimant, enarrat quo-
 que abusus mutatos, ne cui lateat, quid retinendum de iis, quae
 ecclesia illa docet, quae *Catholicae* nomen sibi soli arrogauit; quid
 in dubium vocandum, quidque plane reiciendum existiment.
 Quumque liber iste reprobaretur, et palam omnibus refutaretur,
Apologia istius confessionis a Melanchthone conscripta non defensae
 tantum sunt istae in confessione ipsa propositae de rebus sacris opi-
 niones, argumentisque multis confirmatae, sed vberius quoque
 declaratae, vt apertius etiam constaret, in quibusnam religionis
 capitibus a catholicae ecclesiae placitis discreparent ³⁾. Postea,
 anno 1536, ab episcopo Romano indicto concilio, circa Pente-
 costen anni 1537 Mantuae congregando, Lutherus sperans, fore
 vt ipse cum suis ad concilium vocaretur, conscripsit anno 1537
 quosdam articulos doctrinae suae, (qui, quod *Smalcaldici articuli* compo-
 siti et a reliquis theologis subsignati sunt, *Smalcaldici articuli* au-
 diunt ⁴⁾), vt constaret, "quid et quatenus Pontificiis cedere, et in
 quibus

²⁾ *Walch* introd. p. 158. 159.

³⁾ *ibid.* p. 409. 410.

⁴⁾ *ibid.* p. 483. 489.

quibus capitibus constantes perseverare et vellent et possent ⁵⁾." Denique post tot tantaque grauiissima certamina vt variae inter Augustanae confessionis theologos lites exortae componerentur, conscriptus est liber, (qui nomine *Formulae Concordiae* notissimus est,) in coenobio Bergenfi 1577, in quo, praecipue tamen recentiorum litium ratione habita, vberime omnia ea declarantur, in quibus Lutheranorum coetus ab aliis quibuscunque christianis hominibus dissentit ⁶⁾. Omnes igitur isti libri, qui illo tempore ecclesiae Lutheranae a quavis alia discernendae inseruiebant, eoque ipso, quod ab auctoribus ipsis quasi characteris loco adhibebantur, omnino magnam afferebant vtilitatem, nobis quoque eo, quod docent, quibusnam in rebus ecclesiae nostrae principes ab aliis, praesertim vero a catholica ecclesiae ciuibus dissenferint, haud exiguum commodum afferunt. Nam nisi huiusmodi libelli ad manus essent, in quibus venerabiles isti viri, quid statuerent, quid reprobarent, aperte declarauerunt, non possemus fere, aliorum tantummodo narrationibus confisi, rectum et aequum de magna ista rerum conversione iudicium ferre, sed potius saepissime ad iniquam de virorum istorum conatibus sententiam ferendam incitaremur. Hos igitur ipsorum libros dum inspicere licet, non tantum agnoscimus, quibusnam in rebus a catholicae ecclesiae placitis recedere ipsis visum sit, sed etiam, cur ita statuerint, et luculenter perspiciamus, ipsos iure ita statuisse. Videmus igitur e. c. quid de sacra coena vtraque specie laicis exhibenda iudicauerint, quibusque, iustissimis omnino, argumentis vti sint, et ad scripturam sacram, et ad ritus antiquissimos prouocantes ⁷⁾. Videmus item, quidnam de missa ⁸⁾, quid de potestate ecclesiastica ⁹⁾, quid de bonis operibus ¹⁰⁾, et de aliis rebus, de quibus multum ac varie disceptatum est, statuerint, quamque firmis nisi sint argumentis. Videmus porro, quare inuocationem sanctorum reprobendam censuerint ¹¹⁾, quare aucto-
ritatem

⁵⁾ Quae sunt ipsa Lutheri verba ex praefatione ad artic. finale desumpta. Vid. Concordia ed. Ad. Rechenberg. Lips. 1685. p. 298.

⁶⁾ *Walch* l. c. p. 707. 718. ⁷⁾ Aug. Cf. abusus I. ap. Rechenberg p. 21.

⁸⁾ l. c. abusus III. p. 23 sq.

⁹⁾ l. c. abusus VII. p. 37 sq.

¹⁰⁾ l. c. artic. fidei XX. p. 15 sq.

¹¹⁾ art. finale. pars sec. art. II. append. ap. Rechenberg p. 310 sq.

ritatem episcopi Romani, seu Papae abolendam existimauerint ¹²⁾; cur et quomodo suam de sacra coena sententiam explicauerint ¹³⁾; quomodo denique humanas traditiones reiiciendas esse sibi persuaferint ¹⁴⁾. Praecipue vero ex formula concordiae hoc cognoscere licet, quomodo de rebus iis, de quibus inter ipsos Augustanae confessionis theologos controuersiae ortae erant, de peccato originis ¹⁵⁾, de libero arbitrio ¹⁶⁾, de coena domini ¹⁷⁾, et de persona Christi ¹⁸⁾, de adiaphoris ¹⁹⁾, et de aeterna praedestinatione et electione dei ²⁰⁾ ea theologorum pars, quae veram doctrinam tueri sibi visa est, quaeque orthodoxorum nomen prae se tulit, statuendum iudicauerit. Quae quidem omnia quum viri isti maxima perspicuitate explicauerint, argumentisque iustissimis firmissimisque probare studuerint, nos, qui ista legimus, maxime idoneos reddunt, qui de istius aetatis controuersis et de magna ista ad res sacras pertinente rerum conuersione aequum iudicium feramus, nec sine causa statuamus, quoad maximam partem istos viros recte iudicasse. Haec igitur quum nos doceant libri ecclesiae nostrae symbolici, nonnullam vtilitatem nobis afferunt.

Nec minoris momenti est alter istorum librorum vsus historicus, qui in eo consistit, quod ex iis perspicimus, quomodo egregii isti viri ab omni praua suspicione aduersariorumque calumniis sese liberauerint. Quod enim in omnibus huiusmodi rerum perturbationibus fieri solet, non potuit non isto tempore accidere, quo multarum propositionum, quae pro religionis capitibus habebantur, veritas in dubium vocabatur, et summa Romani episcopi auctoritas infringe-

¹²⁾ ibid. art. IV. p. 312 sq. cum quo cf. tractatum de potestate et primatu papae ap. *Rechenberg* p. 340 sq.

¹³⁾ art. smalc. pars tert. art. VI. l. c. p. 330.

¹⁴⁾ ibid. art. XV. p. 337.

¹⁵⁾ form. conc. epid. art. Sect. I. ap. *Rechenberg* p. 572 sq. et in solida, plana et perspicua repetitione et declaratione art. quorundam Aug. Cf. ibid. Sect. I. p. 639 sq.

¹⁶⁾ ibid. Epit. II. p. 578 sq. fol. Declar. II. p. 654 sq.

¹⁷⁾ ibid. Epit. VII. p. 597 sq. fol. Declar. VII. p. 724 sq.

¹⁸⁾ ibid. Epit. VIII. p. 605 sq. fol. Declar. VIII. p. 761 sq.

¹⁹⁾ ibid. Epit. X. p. 614. fol. Declar. X. p. 789 sq.

²⁰⁾ ibid. Epit. XI. p. 617. fol. Declar. XI. p. 797 sq.

infringebatur, et placita ecclesiae, quam nulli errori obnoxiam esse putabant, minimi aestimabantur; vt nimirum, qui huiusmodi quid auderent, pro nefariis dei hominumque contemtoribus haberentur. Nec mirum, homines meris opinionibus seductos indicasse, ab iis, quos in quibusdam sacrae scripturae locis interpretandis, aut in nonnullis religionis christianae dogmatibus explicandis ab aliorum doctorum sententia recedere animaduertent, plane omnia, quae spectent ad religionem, in dubium vocari, et sacrum codicem omnino relici. Nec poterat denique non ex male intellectis nonnullis horum hominum propositionibus eiusmodi quid elici, quod falso atque nefarie dictum, noxiique et perditissimi hominum generis signum videretur. Quo maiori sollicitudine opus erat, vt a tam graui suspicione se liberarent, et ab eiusmodi calumniis se defenderent; id quod egregie omnino iis ipsis libris, qui nunc symbolici audiunt, Augustana potissimum confessione eiusque apologia effectum est. Ne quis igitur e. c. existimaret, ab huiusmodi viris, qui bonis operibus non tantam efficaciam tribuerent, quam ecclesia catholica, plane omnia egregie facta nihili aestimari atque negligi, opus erat vberiore declaratione, quidnam de bonis operibus statuendum conferent, et quatenus ipsa nunc vtilia, nunc necessaria esse existimarent ²¹⁾. Ne in suspicionem venirent, quasi omnem missam abolerent, quum infinitum earum numerum reprobassent; necessarium videbatur, vt, quid de illa statuerent, aperte indicarent ²²⁾. Item, ne ipsi, qui de nimis multis atque superstitiosis ritibus ecclesiasticis nonnulla monuissent, plane omnes ritus, vel eos, quorum nihil interesset, adeoque vel eos, qui vtilitatis quandam speciem prae se ferrent, abolendos censere viderentur; declarauerunt: eos omnino seruandos esse, qui sine peccato seruari possent, et prodesse ad tranquillitatem et bonum ordinem in ecclesia ²³⁾. In quibus omnibus libere et aperte declarandis eos se praestiterunt, qui non omnem bonum ordinem perturbare, sed potius seruare; christianam religionem potius incorruptam custodire, quam abolere; non vanam aliquam opinio-

²¹⁾ Aug. Cf. art. XX. p. 15.

²²⁾ Aug. Cf. abusus III. p. 23.

²³⁾ Aug. Cf. art. XV. p. 13.

nem, quae ipsis paulo antea forte in mentem venisset, tueri, aliisque persuadere, sed potius iterum iterumque ponderata, et argumentis ex verbo diuino haustis confirmata strenue defendere studerent; nec magis rerum nouitate, quam veritate, nec magis eo, quod est inuitatum, quam eo, quod vere vtile, laetarentur, deoque, quam hominibus obedire mallent ²⁴). Quae omnia ex istis libris satis cognita, quantum faciant ad nostrum de istis hominibus iudicium regendum, ne in eiusmodi viros, qui tanta beneficia humano generi praestiterint, aut iniquos, aut ingratos nos praebeamus, adeoque quanti aestimandum sit emolumentum, quod hoc respectu ex horum symbolorum lectione capiamus, non est, quod moneam.

Praeterea vero si perpendimus, hisce libris characterem illum contineri, quo noster coetus etiamnum a cuiusuis alius, praesertim vero a catholicae ecclesiae, ciuibus distinguatur, quem fide seruire deceat, ne maiorum nostrorum laude atque gloria tantis laboribus comparata indigni simus; item, si consideramus, etiamnum omnibus, qui de Protestantium coetu inique iudicent, hisce libris declarari, quid *vere Protestantes* sibi velint, eosque haud vanae alicuius gloriae cupidos esse, sed amantes veritatis ex sacris litteris repetitae; igitur, hisce libris de omnibus, qui cum Luthero eiusque affectis faciant, re vera laudabile quid proferri, est omnino, quod ipsos laudis nostrae praecones magni aestimemus, vtilitatemque hoc modo ex iis capiendam haud exigua esse profiteamur.

§. 2.

Alteram, quae ex libris symbolicis in genere spectatis capi possit, vtilitatem *normaticam* esse diximus; ac primum quidem, quatenus praescribant id, quod in institutionibus publicis ad religionem christianam spectantibus in medium proferatur. Quod quidem quatenus in specie de ecclesiae nostrae symbolis valeat, paucis ostendamus.

C 2

I. Opi-

²⁴) cf. inprimis epilogum ad Aug. Cf. p. 45. Tantum ea &c. Item cf. apologiam VIII. de traditionibus humanis in ecclesia p. 212. Ac falso nos accusant &c.

I. Opinionum de christiana religionis propositionibus diuersitas, vt vbique ex rei ipsius natura et ex plerorumque religionis doctorum indole quasi necessario sequitur, ita nunquam fere maior fuit, quam hac ipsa aetate. Accuratiore enim nonnullorum religionis capitum perlustratione a recentioribus quibusdam theologis instituta, tantum abest, vt iudiciorum illa diuersitas minuta, vt potius magis magisque aucta sit. Neque enim omnes probarunt huiusmodi de religione christiana merendi studia, neque eorum, qui nostra aetate accuratius omnia perlustranda existimarunt, orta est maior de religione congruentia, sed potius propter diuersissimam sacrae scripturae interpretandae rationem dissensus. Nonnulli enim recentiorum sacrae scripturae interpretum conatus reprobantes, suamque a maioribus acceptam istorum librorum explicandorum methodum strenue tuentes, a veterum theologorum placitis vlllo modo recedere dubitant, nec de totius sacrae scripturae inspiratione, quam vocant, nec de trinitate in deo, nec de duabus in Christo naturis, diuina atque humana, nec de diabolo, hominum falsissimo suafore, primique peccati auctore, aliter statuendum esse, quam per multum tempus a viris doctissimis iudicatum sit, sibi persuadent.

Eorum autem, qui aut ipsi de maiore his rebus luce affundenda solliciti fuerunt, aut aliquid saltem recentiorum theologorum studiis concedendum esse autumant, non minus diuersa solet esse de religionis capitibus ex sacra scriptura demonstrandis opinio. Primum enim nonnulli, veterum, Graecorum potissimum Romanorumque studiis imbuti, historicam interpretationem iterum iterumque commendantes, in explicanda scriptura sacra istius aetatis morum, opinionum, cogitandi, disputandi, loquendique modi rationem habendam esse inculcant, indeque quum ex historicis, tum ex dogmaticis atque poeticis sacri codicis libris longe alia eliciunt, quam illi, qui ipsissimis horum librorum verbis nimis inhaerent. Nec tamen omnes historicae interpretationis defensores inter se conueniunt de eo, quod sit vere ad doctrinam christianam referendum, quodque non sit nisi istius aetatis istorumque hominum singulari cogitandi modotribuendum, altero plus, altero minus, altero hoc, altero illud ad ista praecipua religionis capita referente; altero ex hoc,

hoc, altero ex alio quodam libro illustrationem quandam nunc opinionis alicuius, nunc prouerbii cuiusdam, nunc alicuius mirabiliter gesti petente. Deinde alii minus assidue in antiquorum scriptorum interpretatione versati saepissime in id incidunt, ut recentioris aetatis notiones in veteribus illis sacris scriptoribus reperire sibi videantur, igitur suam potius opinionem iisdem obrudant, quam ipsorum auctorum sententias eliciant, atque illustrent, igitur non minus in explicandis rebus sacris ab aliis recedant. Ne dicam denique, fuisse nostra aetate inde a tribus ferme annis, qui praeter historicam librorum sacrorum interpretationem insuper aliam quandam, moralem nempe, commendare studuerint, et istorum temporum philosophiam, quam nostrae aetati non amplius accommodatam esse censabant, cum recentiorum philosophorum placitis coniungendo; et nonnulla, quae sensu maxime proprio ad religionem christianam pertinere diu theologi existimauerint, haftenus omittendo, castigatorioque sensu adhibito, morali scilicet, etiamnum commendando atque inculcando. Qui quidem etiam in nonnullis religionis christianae capitibus diiudicandis ab istis, quos ante indicaui, discrepant.

Quum igitur tanta sit interpretum sacri codicis discrepantia, quumque isti viri de eo quoque disputent, id, quod solida interpretatione suo quisque modo elicere studuerit, maiori sit, an minori attentione dignum? verene pertineat ad doctrinam christianam, an minus? quumque maxima illa opinionum diuersitas nostra potissimum aetate non ea tantum spectet, quae sint per se leuia, sed ad illa quoque pertineat, quae maxime faciant ad homines emendandos, aut tranquillores beatioresque reddendos; quum porro illud, quod alter maxima veritatis specie defendit, ab altero non minus firmis, ut videtur, argumentis refellatur; o! quanta existet calamitas, ubi quilibet in instituendis aliis ea omnia cupit in medium proferre, quae firmiter credenda, quae in dubium vocanda, quae omnino neganda existimat! (cf. supra dicta p. 8.) Quantum perturbabitur ineruditus ille audientium coetus, qui nunc theologum audit, qui omnia, quae ex sacra scriptura profert, diuinae reuelationi tribuit; nunc alium, qui contendit, nullam fuisse vn-

quam nec esse posse reuelationem diuinam; qui nunc docetur, Christum fuisse redemptorem generis humani; nunc affirmari audit, illud non esse nisi humanum genus loquendi! Quo maior igitur est nostra aetate opinionum illa diuersitas, eo magis opus videtur eiusmodi norma, quam in institutionibus publicis ad religionem christianam spectantibus fideliter serues²⁵⁾. Cuiusmodi normam quum optimam libri symbolici praebere possint (p. 8.), quumque quod de iisdem in genere valet, de nostrae ecclesiae symbolis in specie quoque valet, negari non potest, nostrae ecclesiae symbola, vbi ad hunc finem adhibeantur, omnino haud exiguam utilitatem afferre. Sive igitur quis haereat animo, quomodo loca scripturae sacrae, in quibus de patre, filio, et spiritu sancto agatur, explicet, siue de trium istorum natura ea statuatur, quae a plerorumque christianorum opinione discrepant; libri symbolici praescribunt, quid docendum sit, ne vulgus opinionum varietate nimis distrahatur²⁶⁾. Ne porro homines ineruditi variis de persona Christi propositis opinionibus incerti reddantur, quid statuendum sit, cautum est libris symbolicis, qui indicant, quid sit in medium proferendum²⁷⁾. Eodem modo de coena sacra quomodo homines sint erudiendi²⁸⁾, de peccato originis, quod vocant, quomodo tenendum²⁹⁾, deque multis aliis, de quibus eruditi dissentiant, quomodo in institutionibus publicis agendum, praecipiunt. Quatenus igitur, haec omnia dum praescribunt, occurritur inepto illi omnia effutiendi studio, illaque religionis doctorum externa saltem vnitatem efficitur, vt homines magis fiant de veritate huius doctrinae persuasi, eoque maiori fiducia eandem amplectantur; eatenus libri symbolici nostrae ecclesiae etiam hac aetate emolumentum magni omnino aestimandum afferunt.

II.

- ²⁵⁾ cf. egregia Lutheri verba in praefat. ad catech. min. ap. *Rechenberg* p. 360. Primo omnium hoc cauebunt concionatores &c.
²⁶⁾ Aug. Cf. art. I. p. 9. Art. final. partis I. art. I. p. 303.
²⁷⁾ Aug. Cf. art. III. p. 10. Art. final. partis I. art. IV. p. 303. Form. conc. Epit. VIII. p. 605. fol. Declar. XII. p. 761.
²⁸⁾ Aug. Cf. art. X. p. 12. Art. final. partis III. art. VI. p. 330. Catech. minor. p. 380. Cat. mai. p. 402.
²⁹⁾ Aug. Cf. art. II. p. 9. Art. final. partis III. art. I. p. 317 sq. Form. concord. Epit. I. p. 317. fol. Declar. I. p. 639 sq.

II. Neque porro diffidendum (cf. sectionem primam. 2. p. 8 sqq.), nostra aetate sapissime accidere, ut eiusmodi viri doctoris munere fungantur, qui post exiguum temporis operaeque iis, quae ad theologiae studium rite instituendum faciunt, impensum, neque de religionis capitibus satis apte iudicare, neque ex plurium virorum doctorum opinionibus quid optimum sit, eligere possint, adeoque omni duce plane destituti aut non optima temporique aptissima eligant, aut plurium opiniones ridiculo modo commisceant, aut, quae conciliari plane nequeant, inepte conciliare studeant. Neque hoc negandum, nonnullos religionis christianae doctores, qui nostra aetate suae potius gloriae consulere studeant, quam communi utilitati inferuire, ad imbuendos alios religionis notitia potius ea in medium proferre solere, quae aut ipsi nuper excogitauerint, quamuis haud satis explorauerint, aut ex aliorum opinionibus arripuerint, quam ea, quae vere faciant ad doctrinam christianam magis illustrandam, eamque in omnibus vitae casibus adhibendam; qui igitur, e. c., quum aut ipsi diuinam librorum sacrorum auctoritatem in dubium vocent, aut ab aliis eandem in dubium vocari audiant, aliis quoque, qui hac firmissima fide beatissimi sint, omnem animi tranquillitatem eripere conentur, dum hoc fiduciae ipsorum firmissimum fundamentum studeant destruere; aut aliis, qui fide in redemptore collocata, et spe remissionis omnium peccatorum solummodo se beatos esse posse existiment, persuadere studeant, ea, quae sacra scriptura de his rebus doceat, pertinuisse tantum ad istius aetatis opiniones, nec ad nos amplius spectare. Huic igitur nonnullorum vel nostrae aetatis, mirum quantum de faeculi nostri luce gloriantis, religionis doctorum imperitiae ut succurratur, aut, ne dicam, pravae, incautae tamen agendi rationi ut obueniatur, quum vnicum subsidium consistat in norma quadam praescripta (coll. p. 9.); per se patet, librorum symbolico-rum ut in genere, ita in specie quoque ecclesiae nostrae symbolorum utilitatem hanc quoque ob rationem omnino magni esse existimandam. Haec enim quamuis de sacrae scripturae divina origine haud sigillatim quidquam moneant, tamen dum indicant, "eam esse vnicam regulam, ad quam omnia dogmata, omnesque doctores

doctores aestimari et iudicari oporteat" ³⁰⁾, ipsius diuinam auctoritatem tuentur, eoque ipso, quid ineruditi de hac re docendi sint, explicant. Hi libri praecipunt, quomodo doctrina de iustificatione hominis per Christi meritum serio sit inculcanda ³¹⁾, quoque modo aliae huiusmodi difficultates remouendae sint.

Ex his omnibus satis superque constat, quo maior sit opinio-
num de religionis capitibus diuersitas, quo maior eorum copia, qui
sibi ipsi consulere non possint, eorumque numerus, qui in iis diu-
dicandis, quae in medium proferre quaeque celare deceat, haud
satis caute versentur, eo largiorem fore fructum ex libris symbo-
licis normae loco adhibitis nostra quoque aetate capiendum.

§. 3.

Praeterea aliam quandam horum librorum utilitatem in eo
consistere, quod ad lites varias de religionis capitibus exortas diri-
mendas adhiberi possint, supra indicatum est (cf. sect. primam
§. 3. p. 12 sqq.), adeoque vel nostra aetate ex ecclesiae nostrae sym-
bolicis posse nonnullum fructum percipi, manifestum videtur. Ea
enim est nostri saeculi calamitas, ut non tantum inter eruditos de
religionis capitibus disceptetur, sed ineruditorum quoque magna
copia haud raro iisdem controuersis implicetur, saltem propter
plurima de huiusmodi litibus scripta edita, ad captum vulgi accom-
modata, earundem testis adsit; qui igitur, ubi suae salutis prospicere
cupiant, non possint non deplorare, praecipua fidei suae funda-
menta hisce controuersis impugnari, adeoque omnia, in quibus
hucusque spem suam atque fiduciam collocauerint, sibi eripi. Qui-
bus quidem hominibus optime libris symbolicis consulitur, ad quos
ablegandi sunt. Siue enim percipiant, diuinam Christi naturam
impugnari a nonnullis, horum tamen librorum effato nitantur, ut
litem dirimant (cf. supra p. 22. not. 27.); siue intelligant, esse,
qui de coena domini secus iudicent (vid. not. 28 ibid.); siue de
baptismi necessitate disputari audiant, euoluant hosce libros, qui
omnes

³⁰⁾ Form. conc. epit. init. p. 570. cf. p. 572. et sol. declar. ubi vide prae-
monita de compendiarie doctrinae forma &c. p. 632.

³¹⁾ Aug. Cf. art. IV. p. 10. Apol. II. p. 60 sq. Art. Imalc. partis III. art. XIII.
p. 336. Form. conc. Epit. III. p. 536 sq. sol. declar. III. p. 682 sq.

omnes huiusmodi res controuersas iamdiu diiudicauerunt ³²⁾. Quo magis enim iis de istorum virorum, qui symbolorum auctores extiterunt, auctoritate et ab omni partium studio alieno veritatis amore persuadetur, eo facilius lites disceptandi vim ipsis concedent, nec recentiorum amplius de illis rebus controuersias curabunt. Quo quidem modo egregia omnino utilitas hisce libris comparatur.

Sed haud silentio praetereundum, collatis iis, quae in sectione prima p. 9 sq. dicta sunt, vt libris symbolicis in genere, ita in specie ecclesiae nostrae symbolis quoque posse tantum praescribi, qua quis in rebus sacris vulgo proponendis atque explicandis forma vtatur, minime autem fidei quandam regulam sanciri. Quum enim, si ad horum librorum originem spectemus, in conspicuo sit, ipsos non continuasse nisi virorum doctorum istius aetatis confessiones, quid de religionis capitibus statuendum, quid reprobandum reiciendumque existimarent; non video, quomodo eiusmodi confessiones aliis tanquam fidei regulam obtrudas, quum illud contra nulla difficultate laboret, huiusmodi libros a posteris quoque pro signo haberi, quibus eiusdem societatis ciues sese inuicem cognoscant, et ab alia qualibet societate se segregent. Neque Lutherus, aliique viri, qui repurgandis sacris operam adhibuere, illud sibi voluisse videntur, vt fidei quandam normam praescriberent, eoque liberae hominum christianorum conscientiae vim quandam inferrent. Id quod vt ex omni, Lutheri saltem, cogitandi ratione, in omni ipsius vita et in scriptis eiusdem satis superque conspicua, ita ex locis quibusdam librorum symbolicorum aperte constare mihi videtur. Etenim in articulis Smalcaldicis ³³⁾ hisce vsus est verbis: "Hi sunt articuli, in quibus me constantem esse oportet &c. Si quis alius voluerit aliquid concedere, faciat id periculo suae conscientiae." Idem: "*Quanquam sic sentiam, ad fidem neminem vel posse, vel debere cogi*, hoc tamen omnino faciendum est, vt teneat vulgus, quid ius, quid item contra ius" &c. ³⁴⁾. Idem denique: "Nolo ego, quem-

³²⁾ Aug. Cf. art. IX. p. 12. Art. smalc. partis III. art. V. p. 329. Cat. minor. p. 376. Cat. mai. p. 401.

³³⁾ Partis III. art. XV. p. 337.

³⁴⁾ Praefat. ad cat. min. p. 361.

quemquam neque ad fidem, neque ad sacramentum cogi" &c. ³⁵). Qui vero nihilominus post Lutheri eiusque aequalium tempora studuerunt libris symbolicis eiusmodi vim tribuere, quasi non tantum, quid docendum, sed etiam, quid credendum sit, iisdem praescriptum esset, censendi sunt et a virorum istorum, qui primi hos libros composuerunt, consilio mirum quantum aberrasse, et eiusmodi quid postulasse, quod natura sua postulari nequit, quodque multo minus a religionis doctoribus Protestantibus postulari deberet, nisi in nostra ecclesia legem illam tueri velis, quam ecclesia Romana fideliter seruat: in rebus ad fidem christianam spectantibus ratione non esse utendum, sed pie obediendum.

Deinde multo etiam minus potest libris ecclesiae nostrae symbolicis illud prohibitum esse, ne quis ulterius in inuestigandis atque perlustrandis religionis capitibus progrediatur (cf. supra dicta p. 10 sq.). Primum enim nostrae ecclesiae proprium est, ut longissime a vana illa catholicae seu Romanae potius ecclesiae persuasionem remota sit, se erroribus plane nullis obnoxiam esse; et omnia illa, quae nunc de religione christiana statuatur, esse verissima atque optima, nec posse vlla emendatione egere; ut igitur, posse de nonnullis rebus ad religionem spectantibus alios aliter sentire, saluo fidei fundamento, posseque saepius repetita harum rerum perscrutatione ad veritatem propius accedi, existimet; adeoque ne symbola sua quidem, ab hominibus erroris haud expertibus composita, omni labe carere censent, igitur horum quoque posse nonnullas propositiones emendari. Deinde vero in eo ipso censitur potissimum ecclesiae Protestantium virtus, quod semper latius progrediendum sibi esse censet, nec quidquam a maioribus traditum fide accipiendum, nisi ante accuratius perlustrauerint, atque intelligere studuerint, quoniam fundamento eiusmodi res niteretur. Quapropter ante omnia id agunt, ut iterum iterumque sacram scripturam euoluant, ut doctrinam christianam ex ipso fonte hauriant, et iis, quae quaelibet aetas offert, rite institutae interpretationis subfidis adhibitis ad veritatem propius accedant, nec vsquam, dum cuiuslibet aetatis philosophiam fideliter in usum suum conuertunt, in iis, quae

³⁵) ibid. p. 363.

quae hucusque cognouerint, acquiescant, et haud raro a maiorum placitis paululum sibi recedendum esse intelligant. Ex quibus facile constat, Protestantium coetum non posse libris symbolicis id efficere velle, vt omne in religione christiana exploranda vltius procedendi studium proscribatur. Ex cuiusmodi agendi modo ne posset quidem vera vtilitas enasci, sed potius detrimentum (cf. dicta p. 11 sq.), quoniam demum iterata earundem rerum perscrutatione ad perfectiorem veritatis cognitionem peruenitur. Neque diffidendum, inde a Lutheri tempore saepius perferendis rebus sacris egregie omnino cum religione christiana actum esse, eamque recentiorum potissimum theologorum studio multo magis a vanis opinionibus hominumque commentis, quibus commixta erat, fuisse liberatam, et ad captum vulgi esse aptiorem redditam, magisque iis, quae agenda hominibus praecipiat, quam iis, quae credenda existimet, esse commendatam; vt igitur iure affirmare possis, quamuis religio christiana ipsa non mutata sit, eandem tamen eatenus, quatenus hominibus proponatur, atque commendetur, videri ad maiorem perfectionis gradum euectam esse. Quo quidem egregio fructu laborum a doctissimis viris Protestantibus susceptorum plane carendum nobis esset, si inde a Lutheri aetate libris ecclesiae nostrae symbolicis omne latius progrediendi studium prohiberetur fuisset. Quapropter etiam in posterum minime eo progrediendum est, vt hisce libris omne religionis veritatem vltius examinandi studium negatum esse existimes. Sufficiat potius, vt pro norma doctrinae in posterum quoque habeantur; — nec tamen pro *invariata* semper, aut *inuariabili*.

Collatis enim iis, quae supra p. 11 sq. exposita sunt, satis constat, vt in genere nullum symbolum, ita in specie nec ecclesiae nostrae libros symbolicos posse ita comparatos esse, vt nulla vnquam emendatione egeant. Quumque illud in conspicuo sit, nostrorum theologorum maximam partem de nonnullis religionis capitibus longe aliter sentire, quam libri symbolici moneant, quumque illud diffiteri minime possimus, quanquam non omnia, ac ne plurima quidem, aliqua tamen ex his capitibus maiori luce collustratis posse etiam ineruditis, magna tamen cautione proponi, vt et hi aliqua saltem nostrae

nostrae aetatis luce gaudeant, affirmare ausim, nonnulla in hisce symbolis proposita forte emendatione egere, praesertim in iis, quae spectent ad argumenta, quae proferant, et ad illustrandi genus, quo vtantur; quum multa, quae continent, illorum hominum causa dicta sint, ad nos autem non amplius pertineant; multa alia nostro tempore aut distinctiora, aut, vt teneantur animo, aptiora, aut ad animum humanum emendandum efficaciora proponi possint. Nisi igitur res maxima difficultate laboraret, optandum esset, vt doctissimi atque prudentissimi nostrae aetatis theologi sacra scriptura ferio perlustrata libros ecclesiae nostrae symbolicos euoluerent, et, si quid reperirent, quod nunc accuratiori explicatione, nunc limitatione egeret, nunc addendum, nunc delendum esset, pro eo, quod saeculi nostri status requireret, illud vere nunc accuratius explicarent, nunc limitarent, nunc delerent, nunc adderent. Hoc modo, caute omnino, vt pag. 12 monui, agendo, tantum abesset, vt vtilitas illa ex hisce libris pro norma habitis capienda minueretur, vt potius augeretur, quod hae normae nostrae aetati essent maxime accommodatae. Simul vero hoc modo non amplius, id quod nunc proh dolor! nonnunquam accidit, religionis doctorem luce saeculi nostri illustratum fidei professionis publicae puderet. Quum tamen probe intelligam, haec omnia difficillima effectu esse, aliis potius diiudicandum relinquo, quomodo in posterum cum libris ecclesiae nostrae symbolicis agendum sit, ne vnquam vtilitate illa, quam vere praestare possint, excidant.

SECTIONIS II. PARTICULA II.

De vtilitate librorum ecclesiae nostrae symbolicorum ex ipsorum indole demonstrata.

Superest, vt paucis vtilitatem indicem, ex ipsorum ecclesiae nostrae symbolorum indole repetitam, quae in eo potissimum mihi consistere videtur, quod fere nulla re magis perspiciatur, quonam animo egregii isti viri, qui reformationis opus aggrediebantur, ducti sint, quam hisce libris. Et enim ipsos nec nouarum

rum rerum nimis cupidos, nec nimio veterum opinionum taedio affectos, sed in omnibus, quae agerent, solo veritatis amore ductos fuisse, ut ad hanc solam adspirare, hanc solam omni, qua possent, vi atque auctoritate tueri conarentur, ipsique omnem suam vitam, adeoque se totos dicare sibi proponerent, ex his libris satis superque constat. Primum enim illud saepissime affirmabant, in rebus ad religionem spectantibus, praesertim ubi de iis fermo sit, quae rationis viribus haud intelligere possimus, nec dari, nec dari posse vllum veritatis nulli dubio obnoxiae fontem, praeter scripturam sacram. Quod quidem ex eo luculenter apparet, quod omnia, quae in Augustana Confessione affirmant, ut et omnia, quae in Apologia defendunt, quae in Smalcaldicis articulis, et in utroque Catechismo proponunt, non nitantur, nisi testimoniiis sacri codicis, iisque solummodo probentur. Sacris igitur libris utuntur ad ea confirmanda, atque commendanda, quae vera, ad ea refutanda, quae falsa esse existimant, et ad litem de iis rebus disceptandam, de quibus dubii ipsi haerent. Nec in iis locis tantum acquiescunt, quae obscure aliquid innunt, sed confugiunt ad ea, quae clarius atque distinctius rem explicant, studentque omnibus, quibus uti pro istius aetatis litterarum sacrarum statu licebat, subsidiis bonae interpretationis adhibitis, locis impeditioribus ex clarioribus lucem affundere. Nec curant, conueniantne ista, quae hoc modo ex sacris litteris enoluant, cum iis, quae alii in iisdem deprehenderint, confisi, ipsa scripturae sacrae effata, etiam si pugnent cum quavis aliorum hominum de rebus sacris opinione, praeferranda esse, quoniam hominum sententiae neququam sint errore liberae; non nisi summi numinis effata, quae in scriptura sacra legantur, esse extra omnem dubitationis aleam posita, et plane nulli errori obnoxia. Hanc ipsorum fuisse fiduciam, hanc ipsorum fidem, quaevis librorum symbolicorum pagina, quilibet articulus potest euincere ³⁶). Nec defecerunt ab ista animi vere liberalis cogitandi ratione auctores formulae concordiae, qui Lutheri, Melanchthonis, aliorumque virorum exemplum sequentes aperte profitentur: Credimus, confitemur et docemus, vnicam regulam

D 3

gulam

³⁶) Aug. Cf. in fine p. 19. Haec est summa doctrinae &c.

gulam et normam &c.³⁷⁾; item: sola sacra scriptura iudex, norma, et regula &c.³⁸⁾; item: Primum igitur toto pectore prophetica et apostolica scripta &c.³⁹⁾; quae quidem vere quanquam non quoad verba, tamen quoad sensum ipsorum reformatorum confessio dicenda est. Quodsi perpendimus, quantum eo ipso, quod libris sacris solummodo summam auctoritatem concederent, a vulgari istius aetatis opinione recesserint, secundum quam ne licebat quidem sacra scriptura ad dogmata christiana denuo perlustranda uti, multoque minus eidem aut sensum quendam tribuere, ab eo, quem ecclesia sanxerat, alienum, aut ex eadem sola haurire, quouis alio, qui putabatur, veritatis fonte neglecto; fatendum omnino est, hisce viris tanta animi sinceritate, tamque indefesso studio de veritatis investigatione sollicitis omnino maximum honorem habendum esse, ipsisque eum fore simillimum, qui potius hoc quidlibet inuestigandi, et sacrae scripturae testimoniis demonstrandi studium imitetur, quam verbis tantum ipsorum inhaereat, quae fortasse isti, si nostro nunc tempore viuerent, nostrisque mirum quantum auctis librorum factorum interpretandorum subsidiis vterentur, nunc non amplius tuenda esse censerent.

Eademque animi strenuitate omnem humanam auctoritatem in rebus sacris diiudicandis minimi aestimabant, quin plane reiiciebant. Quo magis enim animaduvertebant, multis humanis opinionibus nunc auctoritatem sacri codicis infringi, veritatemque omnem aboleri, aut scripturae sacrae effatis longe aliena superaddi; nunc hominum conscientiam onerari, christianam libertatem, veritatisque usum impediri, eo maiori constantia omnes de rebus sacris opiniones cum litteris sacris pugnantes respuebant, omniaque huiusmodi hominum argumenta, quibus istas defendere conabantur, refutabant. Quumque potissimum istis temporibus ecclesia Romana, eiusque princeps, summus episcopus Romanus multa sibi arrogasset, et praeter sacram scripturam multas alias leges ad res sacras pertinentes sanxisset, ante omnia hunc aggredi, eiusque leges impugnare studebant; fretique summi numinis beneuolentia omnium-

³⁷⁾ Form. conc. epit. init. p. 570.

³⁸⁾ ibid. p. 572.

³⁹⁾ ibid. fol. declar. init. p. 632.

omniumque proborum assensu minime curabant, quid inde euenturum esset, malebantque multorum potentiumque hominum iram in se concitare, quam conscientiam suam laedere, veritatem amplius in occulto relinquere, deique iussui immorigeros se praestare. *Euolue* enim libros istos symbolicos, qui non vnum tantum, sed innumera huius rei exempla ob oculos ponunt. De traditionibus enim humanis ab ecclesia Romana magno in pretio habitis ita loquuntur: Admonentur homines &c. ⁴⁰⁾. Similiter opinionem, bonis operibus hominem posse gratiam mereri, reprobant hisce verbis: reiciuntur et isti &c. ⁴¹⁾. Item: opera nostra non possunt reconciliare deum &c. ⁴²⁾. De cultu sanctorum sic: scriptura non docet inuocare sanctos &c. ⁴³⁾. De more, laicis vnā tantum speciem in coena domini distribuendi, sic: haec consuetudo non solum contra sacram scripturam &c. ⁴⁴⁾. De variis in missa abusus sic: Constat, hanc quoque &c. ⁴⁵⁾. Item: quod missa in papatu sit maxima et horrenda abominatio &c. ⁴⁶⁾. De potestate ecclesiastica sic: non commendandae sunt potestates ecclesiasticae et ciuiles &c. ⁴⁷⁾. Denique de iuribus episcopi Romani sic: Articulus de papa docet &c. ⁴⁸⁾. Quae omnia satis probant, quanto ardore egregii isti viri in reprobando omnibus vanis hominum opinionibus versati sint, quamque remoti fuerint a cedendo, vbi nimia indulgentia summi numinis mandata negligere, veritatemque, quam in lucem proferre decebat, amplius occultare sibi videbantur. Quo maior igitur fuit vis illa, cui resistendum erat; quo maius periculum, quod in inuestiganda et profitenda veritate subibant; quo magis inueterati errores, quos impugnabant; eo maiori opus erat virium intentione, eoque maiori animi constantia; eoque maior est laus illa atque gloria, quae ipsis debetur; eoque magis est, quod eiusmodi duces lubenter sequamur; et eodem modo, quo ipsi, nulli humanae auctoritati in rebus sacris tantum tribuamus, vt hominibus, quam deo, obedientiores simus,

⁴⁰⁾ Aug. Cf. art. XV. p. 13. coll. Smalc. art. partis III. art. XV. p. 337.

⁴¹⁾ Aug. Cf. art. XII. p. 13.

⁴²⁾ ibid. art. XX. p. 16.

⁴³⁾ ibid. art. XXI. p. 19.

⁴⁴⁾ ibid. abusus I. p. 21.

⁴⁵⁾ ibid. abuf. III. p. 24.

⁴⁶⁾ Art. smalc. partis II. art. II. p. 305.

⁴⁷⁾ Aug. Cf. abuf. VII. p. 38. 40. 41.

⁴⁸⁾ Art. smalc. partis II. art. VI. p. 312.

finis, humanasque opiniones, iudicia, commenta effatis sacri codicis vnquam praeferamus.

Ex vtroque igitur istorum virorum studio, quum litteras sacras iterum iterumque perlustrandi, tum omnium humanarum opinionum veritatem accuratius inquirendi, in libris symbolicis maxime conspicuo, illud efficitur, quod praecipue ecclesiae Protestantium proprium est, vt nimirum in religionis capitibus cognoscendis magis magisque procedant, nec vnquam hanc quidlibet explorandi ponderandique cupiditatem limitibus circumscribi sinant. Omnis enim illorum agendi ratio satis indicat, ipsis fuisse persuasissimum, se et posse et debere in cognoscenda veritate latius progredi. Ea igitur, quae haecce ingenii viribus vltierus procedendi cupiditate, ab omni partium studio aliena, vera esse cognouerant, hisce libris feruanda tradiderunt; non, quod inaudita essent, aut quod ab opinionibus ecclesiae catholicae maxime recederent, sed tantum, quod isto saltem tempore, istis sacrum codicem interpretandi subsidii philologicis, criticis, historicis adhibitis, iustius aetatis philosophia in vsum suum conuersa, non nisi ista pro veris, sacraeque scripturae maxime consentaneis haberent; nec dubium est, ipsos longe alia in libris symbolicis proposituros fuisse, si alia pro veris habenda censuissent. Non igitur haec effata quoad singula verba, singularumque propositionum argumenta spectata pro eo habenda sunt, quod vere Protestantium ecclesiae proprium est, sed potius illa, in his libris condendis maxime conspicua, quidlibet inuestigandi latiusque in cognitione veritatis progrediendi cupiditas. Pro hoc igitur ipsis maxime proprio vltierus procedendi studio ea reprobabant, quae ista aetate reprobanda ducebant, eaque probabant, quae pro suo cognitionis modo, pro illa, qua instructi erant, doctrinae copia, probanda esse censebant. Minime vero poterat ipsis in mentem venire, inde ab ista aetate omne latius progrediendi studium hominibus aut natura negatum fore, aut istis publici iuris factis fidei confessionibus, libris symbolicis nempe, prohibitum; id quod existimare non potuerunt, nisi in posteros omnes iniquissimos se praestare voluissent, eosdemque illo veritatem magis magisque inuestigandi iure priuare, quo ipsi tam egregie vsi erant. Ille igitur, qui

qui hoc quilibet inuestigandi latiusque semper progrediendi studium imitatur, etiamsi a verbis ipsorum in istis symbolis adhibitibus longissime recedat, censendus est his viris similior esse eo, qui a verbis ipsorum ne transuersum quidem vnguem audet discedere, nec veritatis inquirendae, nec latius progrediendi studio ducitur. Qui vero ab hac vere Protestantium indole aliena statuit, loco veteris illius iugi ab ecclesiae Romanae principe hominibus impositi, et a viris, qui sacris repurgandis operam nauarunt, feliciter excussi, nouum aliquod iisdem imposuisse, et a libertate illa, quam nostra ecclesia sibi vindicauit, longissime recessisse videretur, et ab egregia illorum virorum agendi ratione mirum quantum aberrasse, qui non respiciebant, quid maiorum opinionibus maxime congrueret, sed quid suae aetati maxime conueniret.

Quae quidem omnia si ex symbolis ecclesiae nostrae serio perlegendis, earumque indole accuratius contemplanda docemur, maxima est omnino, quam nobis hoc quoque tempore vtilitatem praestant.

PARTIS I. SECTIO III.

Aliorum de libris symbolicis sententiae recensentur.

Constat inter omnes, et ante nostram aetatem, et hoc ipso nostro tempore, varie de vtilitate et necessitate symbolorum esse disceptatum.

Praeterea enim, quod haud multo post Formulam concordiae compositam Rudolphus Hospinianus, hanc formulam potissimum increpans, simul omnem religionis doctores certae cuidam fidei normae adstringendi consuetudinem vituperat⁴⁹⁾; quem refellere studet argumentis itidem historicis *Hutterus*⁵⁰⁾, inprimis in fine saeculi XVII, vt et initio huius nostri saeculi variae de librorum symbolo-

⁴⁹⁾ Vide librum: Concordia discors. Figuri. 1607. fol. vbi ista huius viri sententia ex omni historiam Formulæ concordiae tradendi modo satis conspicua est.

⁵⁰⁾ In libro: Concordia concors. Witeberg. 1622. 4.

symbolicorum et vtilitate et necessitate lites exortae sunt, quarum historiam ex parte tradit *Walch* ⁵¹⁾, et *Dannenmeyer* ⁵²⁾. Praecipue nimirum quidam eorum, qui *Pietistarum* nomine insigniti sunt, inique de libris symbolicis statuendum esse iudicauerunt, *Speneri* auctoritate nisi; qui tamen ipse non omnino horum librorum necessitatem aut vtilitatem in dubium vocandam censuit, quamuis ipsos non eodem, quo ab aliis habebantur, in pretio habendos esse existimaret. Iudicauit enim: libros symbolicos non per se, sed tantum propter christianam doctrinam, quam exponant, nec propter ipsorum auctores, rerum sacrarum testes, sed tantum propter sacrae scripturae, quod contineant, testimonium esse pro verbo dei habendos ⁵³⁾. Item: si de necessitate librorum symbolicorum sermo sit, absolutam ab hypothetica, siue conditionata distinguendam esse. Illam hisce libris tribuere velle, nimium fore. Diu enim ecclesiam ipsis sine incommodo carere potuisse. Hanc ipsis quodammodo concedendam esse ⁵⁴⁾. Denique: istos libros, etiamsi nihil contineant, quod cum fidei christianae capitibus pugnet, posse tamen in rebus leuioris momenti, aut in singulis quibusdam verbis errori obnoxios esse. Diuinos minime appellandos ⁵⁵⁾. Alii contra hisce libris non modo vtilitatem maximam vindicauerunt, sed etiam admodum ipsos necessarios esse contenderunt, quin diuinos appellare, et theopneustos non dubitauerunt; e. c. *Schrooerius* ⁵⁶⁾, et *Gottl. Wernsdorf* ⁵⁷⁾, qui affirmauit: libros ecclesiarum nostrarum

⁵¹⁾ *I. G. Walch* pauca huc pertinentia offert in libro, vernacula lingua conscripto: *Einleitung in die Religionsstreitigkeiten, welche sonderlich außer der lutherischen Kirche entstanden*. Jenae 1733. p. 46 sq. Plura attulit in libro: *Einleitung in die Religionsstreitigkeiten der evangel. luth. Kirche*. P. II. Jenae 1733. p. 137 sq.

⁵²⁾ *Iosephi Dannemeyeri* hist. succincta controueriarum de librorum symb. auctoritate inter Lutheranos agitatarum. Friburgi 1780. p. 16 sq.

⁵³⁾ *Ph. I. Spener* in libro: *Aufrichtige Uebereinstimmung mit der Augsb. Confession zur nöthigen Vertheidigung seiner Lehre*. Frankf. 1696. p. 72.

⁵⁴⁾ *ibid.* p. 82.

⁵⁵⁾ *ibid.* p. 67. Cf. Praeterea *Henrici Lyfii* synopsis controueriarum sub orthodoxiae specie motarum. p. 202, 205.

⁵⁶⁾ *Ehrenrettung der f. B. wider die Beschuldigung des D. Spener*. Witeb. 1699. 4.

⁵⁷⁾ De auctoritate librorum symbolicorum. aphorismo I.

rum symbolicos nullis inquinatos esse erroribus, sed cum scriptura facra ex asse perpetuoque consentire. Iisdem aut similibus argumentis eodem aut paulo seriori tempore *Dippelius* ⁵⁸⁾, *Arnoldus* ⁵⁹⁾, aliique libros symbolicos impugnarunt atque reprobant, respectu habito ad vim, quae nonnunquam istorum librorum causa religionis doctoribus illata est; *Schroererius* ⁶⁰⁾, *a Seelen* ⁶¹⁾, *Fecht* ⁶²⁾, et ab *Elswich* ⁶³⁾ eosdem argumentis grauissimis tueri, et ab istis opprobriis defendere studuerunt. Nec tamen negandum, nonnullas harum de symbolicis libris litium, praesertim de ipsorum aut utilitate aut necessitate, saepius de verbis, quibus haud clarum et distinctum sensum tribuerint, quam de ipsa re exortas esse, nec ab altera parte nisi illud, quod nimium esset in auctoritate aut utilitate libris symbolicis vindicanda, reprobatum, quum contra, si defensores istorum librorum aequiores fuissent, isti, qui eosdem impugnare studuerunt, quoque aequiores se praestituri fuissent. Confer, quae bene *Walchius* de Spenerianis istis et aliis huiusmodi libris monet ⁶⁴⁾.

Nec vero est, quod diutius hisce remotioris temporis litibus immoremur, quum recentiorum de ista re controuersiae, quo distinctioribus argumentis nitantur, quoque magis ad nos spectent, eo maiori attentione dignae sint. Primum igitur ea afferamus, quae sunt ante notissimum illud edictum regis Borussiae de hac re disceptata; deinde de iis libris pauca monebimus, quibus conscribendis regium illud edictum ansam praebuit, quaeque postea ad hunc vsque diem huc spectantia in medium prolata sunt.

E 2

Quod

- ⁵⁸⁾ *Christiani Democriti* (s. qui sub hoc nomine latet: *I. Conradi Dippelii*) papismus Protestantium vapulans.
- ⁵⁹⁾ *Gottfr. Arnold* quum in libro: *wahre Abbildung der ersten Christen*. Lib. VII. cap. 20. p. 1026. tum in: *Kirchen und Ketzerhistorie*. T. II. Lib. XVI. cap. 18. p. 668.
- ⁶⁰⁾ in libro: *Antidippelius, d. i. aufrichtige Vertheidigung der Ehre symbolischer Glaubensbücher christlutherischer Kirche*. Witeb. 1701. 4.
- ⁶¹⁾ *I. H. a Seelen* vindiciae libr. symb. contra *Gottfr. Arnold*. Lub. 1718. 4.
- ⁶²⁾ *I. Fecht*: vtrum libri symbolici vere an aequiuoce dicantur diuini? p. 29.
- ⁶³⁾ *I. Herm.* ab *Elswich* de reliquiis papatus ecclesiae Lutheranae temere affectis. cap. 3. §. 12. p. 55.
- ⁶⁴⁾ *Einleitung in die Rel. Streit. der evang. luth. Kirche*. T. II. p. 137.

Quod ad priora scripta attinet, praecipua huc spectantia recensuit von Einem⁶⁵⁾, et Schlegel⁶⁶⁾. Ut omittamus igitur ea, quae sunt in Magna Britannia ante annos circiter triginta de libris symbolicis controuersa, Blacburnio inprimis vehementer impugnante omnis generis scripta symbolica, subscriptionemque 39 articulorum ecclesiae Anglicanae, contraque Thomam Rutherforth atque alios iterum iterumque sententiam defendente⁶⁷⁾, ad ea potissimum respiciamus, quae in Germania de hac re ab vtraque parte proposita sunt. Nempe videtur istarum controuersiarum initium inde ab anno 1767 ponendum esse, quo F. G. Lüdke, verbi diuini minister Berolinensis⁶⁸⁾, affirmare ausus est: "libris symbolicis Protestantium coetui ferreum atque iniquissimum iugum imperfectorum humanorumque confessionis librorum impositum esse, quod quilibet subire, quamvis inuitus, debeat. Minime religionis doctorem ad hominum verba, qualia contineantur libris symbolicis, sed ad dei tantum effata profitenda iuramento adigendum esse; saltem non postulari posse a religionis doctoribus, vt cum libris symbolicis faciant, nisi quatenus ipsi congruant cum sacris litteris. Si religionis doctores non nisi fundamenta, fidei pariter atque praeceptorum diuinorum, sacra scriptura duce proferant, fore, vt de praecipuis propositionibus, etiam nullis symbolis adhibitis, conueniant." Contra quae tamen quae moneri possint, constat ex iis, quae supra de difficultate discernendi, quid re vera sacris litteris doceatur, diximus; (vid. sect. prim. §. 2. p. 7 sq. coll. sect. secund. partic. prim. §. 2. I. p. 20 sq.) ne dicam, vix sperari posse, fore, vt consentiant plures religionis doctores diuersae doctrinae atque eruditionis de eo, quatenus libri symbolici conueniant cum sacra scriptura.

Deinde libros symbolicos a Lüdke acerrime defendit argumentis grauissimis I. M. Götze⁶⁹⁾, qui, "propter diuersissima variorum

⁶⁵⁾ *I. A. Cph. von Einem Versuch einer vollständigen Kirchengeschichte des 18ten Jahrhunderts.* T. III. Lips. 1778. p. 351 sq.

⁶⁶⁾ *Kirchengeschichte des 18ten Jahrhunderts.* T. II. Sect. I. p. 576 sq.

⁶⁷⁾ (Blacburne) *The confessional, or a full and free inquiry into the right, utility, edification and success of establishing systematical confessions of faith and doctrine in protestant churches, 1766. recuf. 1767. denuo 1770.* 8.

⁶⁸⁾ in libro: *vom falschen Religionsseifer.* Berol. 1767.

⁶⁹⁾ in libro: *gute Sache des wahren Religionsseifers.* 1770.

riorum studia, inquit, diuersissimasque de scriptura sacra opiniones necessarium esse, vt ecclesia indicet, quemnam sensum sacrae scripturae effatis ad praecipua religionis capita spectantibus tribuat. Ecclesiam nostram libris symbolicis carere plane non posse, ne diuersissimis partibus nimis distrahatur. Consuetudinem, religionis doctores iuramento ad normam quandam fidei obligandi, non nisi id sibi velle, vt ipsi profiteantur, se doctrinae illi, quae libris symbolicis contineatur, vere assentiri, nec contradicturos vnquam, nec veritatem eorundem vnquam in dubium vocaturos, sed fide secundum istos se docturos, eosdemque defensores. Nec impediri hocce iuramento veritatis vltiorem inuestigationem. Possit religionis doctorem latius semper progredi; sed hoc modo si a doctrina deflectat, quam libri symbolici praescribant, munere cedendum esse." In quo quidem de hac re iudicio, quod multa omnino, quae vera sunt et aequa, et cum iis, quae ante exposuimus, congruentia, continet, eo tamen vir doctus nimis feuerus fuisse videtur, quod non modo doctrinae, sed etiam fidei normam hisce libris contineri arbitratus est (cf. sect. prim. p. 9 sq. sect. secund. p. 25 sq.); neminemque, qui non in omnibus praecipuis religionis capitibus cum istis faciat, posse amplius doctoris munere fungi. Aequius fortasse iudicauisset, nisi existimasset, libros ecclesiae nostrae symbolicos esse tam egregie, tam praecise, tam veritati conuenienter compositos, vt ab iis vlllo modo discedere nefarium esset. Aequius rem diiudicauerat iam ante *Götzius Schubartus*⁷⁰⁾, qui quum negasset, fidei normis ingenio humano vim quandam inferri, cogitandique libertatem coerceri, quum nemo ad hoc iuramentum cogatur, qui non de ipsius rei veritate sit persuasus, addit: "neminem obligari ad illud perpetuo credendum, quod nunc pro vero habeat, nec ad quidquam contra, quam ipsi persuasum sit, profitendum atque docendum; sed hoc tantum postulari, vt, vbi videatur suae ecclesiae doctrinam exponere, nihil proferat, quod cum libris symbolicis pugnet, eas autem theses explicet, quas ecclesia pro necessariis habeat. Non nisi effrenatam dicendi libidinem istis libris coerceri.

E 3

Decli-

⁷⁰⁾ *I. Ernst Schubart* in libro: *Geschichte des römischen Pabsts Vigilius* 1769. in capite sexto, vbi de normis doctrinae sermo est.

Declinationem a quibusdam thesibus minus necessariis increpári haud posse, a necessariis omnino reprobendam esse." Eodem fere tempore vir perspicacissimus *Toellner*, quae de hac re sentiret, aperte confessus est ⁷¹⁾. Nempe: symbolicos libros et viles et necessarios esse, vt habeant eiusdem ecclesiae ciues, de quo inter se conueniant, et vt perturbationibus ex nimia de religionis capitibus dissensione oriundis occurratur. Eo magis autem huiusmodi libris opus esse, quo difficilius sit, vt plures religionis doctores de eo conueniant, quid re vera sacra scriptura doceatur, atque commendetur. "Quamlibet doctrinae normam quodammodo pro malo habendam esse, pro minori tamen, quo maius, discordia et perturbatio, impediatur." Simul tamen ipse neutiquam libris symbolicis impediri censet omne in religione inuestiganda ulterius progrediendi studium, neque illicitum esse putat, vt aliquis religionis doctor eos, quos forte deprehenderit, errores ecclesiae suae manifestet, quamquam prouide, neque ipsos libros symbolicos emendari omnino non posse existimat. Quam quidem sententiam censuram anonymus vberius exponit ⁷²⁾.

Circa idem fere tempus *Büschingius* ⁷³⁾ affirmavit: solam scripturam sacram pro fidei norma, proque omnis religionis christiana fundamentum habendam. Minime dari, nec dari posse fidei confessiones, aut doctrinae normas, quae mutatione aut emendatione plane non indigeant, sed nonnunquam emendari a peritis symbola debere, quippe quae ne ab ipsis quidem auctoribus pro perfectissimis atque immutabilibus habita sint. In quam quidem liberam ingenui viri confessionem acerbissime inuecti sunt *Götze* ⁷⁴⁾, et *Hoffmann* ⁷⁵⁾, quorum hic omnia, in quibus *Büschingius* ab ecclesiae nostrae doctrina, et a libris nostris symbolicis recedat, magna solici-

⁷¹⁾ *I. G. Toellner Unterricht von den symb. B. überhaupt*, Züllichau 1769. praecipue p. 39 sq.

⁷²⁾ vid. *Allgem. deutsche Bibliothek*, T. XIII. P. II. p. 324.

⁷³⁾ *Allgemeine Anmerkungen über die symb. Schriften der evangel. lutherischen Kirche*. Hamburg, 1770.

⁷⁴⁾ *J. M. Götze notwendige Erinnerungen zu Büschings Anmerkungen über d. f. B. d. evang. luth. Kirche*. Hamb. 1770.

⁷⁵⁾ *C. Fr. Hoffmann Anzeige bedenklicher Sätze in Büschings allgemeinen Anmerk. über d. f. B. mit kurzen Anmerkungen*. Lips. 1771.

folicitudine receuset; ille strenue affirmat, argumentisque validissimis sententiam defendere studet, non potuisse ecclesiam Lutheranam sibi libertatem, mutandi symbola atque emendandi, vindicare, quod quidem censet pugnare cum pace illa notissima religionis causa inita (*Religionsfrieden*), et cum Evangelicorum siue Protestantium promissione, fore, vt Augustanae confessioni semper adhaereant. Quamdiu illud non demonstratum sit, vere errores hisce libris contineri, non posse affirmari, ipsos ad maiorem perfectionis gradum euehentos esse. Quibus quidem *Götzii* acerbissimis inuectionibus *Büschingius* alia argumenta opposuit ⁷⁶⁾, nempe: quamuis propter ius sociale liceat, vt ecclesia omni symbolicorum librorum mutationi, siue in verbis, siue in rebus susceptae repugnet; tamen ista iura tantum secundum politices praecepta, minime secundum christiana atque euangelica argumenta pro aequis habenda esse. Minime posse obligationem ad libros symbolicos niti legibus quibusdam imperialibus (*Reichsgrundgesetze*), quum illud in conspicuo sit, ecclesiae catholicae, siue Romanae ciues omni tempore operam dare, vt Protestantibus, quantum possint, eorum, quae pace Westphalica ipsi recuperauerint, eripiant. Omnes limites, quibus quis librorum symbolicorum ope circumscribatur, esse tollendos. Potuisse horum librorum auctores vel in praecipuis religionis christinae capitibus errare; et quae sunt huius generis plura, quibus in symbolorum defensores acerrime inuectus est. Nec vero potuit *Götzius* eiusmodi librum silentio praetermittere, sed eo, quo solitus est, more, id est, acerbissime respondit ⁷⁷⁾, ea, quae hausta tantum sint ex scriptura sacra, eodem, quo ipsa sacri codicis effata, in pretio habenda esse existimans." Circa idem tempus theologus nostra etiam aetate et insignis doctrinae laude et iudicii aequitate conspicuus, S. V. *Schlegel* ⁷⁸⁾ existimauit, minime libris symbolicis vim cuiquam

⁷⁶⁾ *Allgemeine Anmerkungen über d. s. B.* editio noua additamentis aucta. 1771. quae additamenta sunt quoque separatim edita sub titulo. *Büschings Zusätze und Veränderungen zu seinen Anmerkungen über die symb. B.* Hamb. 1771.

⁷⁷⁾ *Fortgesetzte Erinnerungen zu Büschings allg. Anmerk. &c.* 1771.

⁷⁸⁾ *Gottlieb Schlegel Erörterung des beständigen Werths der symbolischen Bücher der evangel. luther. Kirche, und der Billigkeit derselben in Verpflichtung ihrer Lehrer.* Rigae 1771.

cuidam inferri, quum ecclesia non propter effata sua, sed tantum propter argumenta, quibus nitantur, postulet, vt religionis doctor sibi assentiat; neque exigat, vt assentiat nisi praecipuis propositionibus seu fundamentalibus, minime singulo cuilibet argumento, aut propositioni minus essentiali, ac multo etiam minus singulo cuilibet vocabulo; neque addere libris symbolicis quidquam, neque emendare, consilii esse. Nonnunquam etiam occulere, quid vere sentias, vbi sine aliorum detrimento possis, haud illicitum esse, vt librorum symbolicorum vtilitas externa seruetur. Haud multo post *Markius* sententiam suam de hac re aperuit ⁷⁹⁾, qui pariter atque caeteri, quos citauimus, libros symbolicos ab aduersariorum conatibus defendit, affirmatque, ea, quae ab horum librorum defensoribus in medium proferantur, iamdudum satis superque argumentis validissimis atque satis perspicuis probata esse. Similiter eodem tempore *anonymus* quidam ⁸⁰⁾ affirmauit, quum et magistratibus et singulis coetibus sacris de congruentia librorum symbolicorum cum sacra scriptura persuasum sit, nec ipsi alium religionis doctorem quaesierint, nisi eum, qui secum de religionis capitibus consentiret, haud mirandum esse, eum iuramento adstringi. Neutiquam debere eum, qui mutata sententia ea in medium proferat, quae sentiat, hanc ob causam affligi atque cruciari; nec tamen iniquum esse, si quis, vt munere cedat, postulet. De quibus quae censor quidam monenda existimauerit, digna sunt, quae conferantur ⁸¹⁾. Paulo post *Semlerus* de libris symbolicis eorumque vsu et auctoritate libere, nec tamen inique locutus est ⁸²⁾.

In his igitur ab vtraque parte propositis, variisque argumentis nunc demonstratis, nunc impugnatis, quibus, quamuis res non omnino extra omnem dubitationis aleam posita sit, tamen ad veritatem propius accessum est, viri docti acquiescere potuissent, et acquie-

⁷⁹⁾ *D. G. Fr. Mark* Zusätze zur unveränderlich richtigen Erwägung der f. B. unserer ewangel. luther. Kirche überhaupt, und der Augsbürgischen Confession insbesondere mit Rücksicht auf Bäschings Zusätze. 1773.

⁸⁰⁾ *Freimüthige Betrachtungen bey den heutigen Streitigkeiten über die f. B. und Verbesserung des protestantischen Lehrbegriffs* Berol. 1774.

⁸¹⁾ *Vid. Allgem. D. Bibliothek.* T. XXVIII. P. I. p. 144.

⁸²⁾ In praefatione libri, cui titulus est: *Apparatus ad libros symbolicos ecclesiae Lutheranae.* Halae 1775.

acquieſſent fortaffe, niſi ante annos circiter octo noua de hiſce rebus diſputandi occaſio ſe praeuiſſet. Nemo enim ignorat, inde a regis Boruſſorum notiſſimo edicto ad religionem pertinente ⁸³⁾ denuo variis argumentis librorum ſymbolicorum auctoritatem, utilitatem atque neceſſitatem ab aliis eſſe deſenſam, ab aliis in dubium vocatam. Quae quidem occaſio fuit, vt vtraque pars, quid in genere de eiusmodi normis ad religionem ſpectantibus, igitur quod de libris ſymbolicis ſentiret, vberius exponeret. De qua con- trouerſia inſpiciendus eſt *S. V. Henke* ⁸⁴⁾, qui libros huc pertinentes et maxima cura enumerat, et veritatis ſtudio incenſus libere diiudicat. Ex quorum librorum farragine praecipuos tantum ad libros ſymbolicos ſpectantes indicaffe ſufficiat.

Ac primum quidem eorum, qui regium illud edictum impugnare ſtuduerunt, et doctrinae normas ab eccleſia ſancitas reprobarunt, notatu dignior videtur auctor anonymus annotationum ad regium illud edictum ⁸⁵⁾, qui quum diiudicare ſtudet, vtrum ea, quae ad theoreticam ſiue dogmaticam religionis partem ſpectent, praefcribi queant? quatenus mandatis varii generis impediri poſſit, quo minus religio detrimenti quidquam capiat? et, quae ſunt huius generis plura, ita rem diſceptat, vt reprobet potius, quam defendat eiusmodi normas. Cuius viri argumentis nonnulla oppoſuit *Semlerus* ⁸⁶⁾, affirmans, quolibet ſtudio ab illa norma diſcedendi, quam eccleſia ſanxerit, iura eccleſiae ſocialia violari, cuius generis conatui edicto illo regio occurratur; contra quae tamen *Henkius* nonnulla monenda cenſuit ⁸⁷⁾. Item anonymus alius ⁸⁸⁾ contra illum annotationum auctorem et regium illud edictum et libros ſymbo-

⁸³⁾ *Königl. preuß. Religions-Edict vom 9 Jul. 1788.*

⁸⁴⁾ *Vid. Allgem. deutsche Bibl. T. CXIV. P. II. T. CXV. P. I.*

⁸⁵⁾ *Freimüthige Betrachtungen über das Edict, die Religionsverfaſſung in den preuß. Staaten betreffend. Francof. et Lipt. 1788. partic. II. ibid. eodem anno.*

⁸⁶⁾ *Vertheidigung des preuß. Religions-Edicts gegen die freim. Betrachtungen. Halae 1788.*

⁸⁷⁾ *l. c. T. CXIV. P. II. p. 136 ſq.*

⁸⁸⁾ *Unpartheyiſche Beurtheilung der freim. Betrachtungen über das R. E. Berol. 1789.*

symbolicos defendere studuit, et errare censuit illos, qui obligationem ad libros symbolicos non nisi pro mero ritu habeant. Ante alios vero, qui de huiusmodi rebus illo tempore egerunt, notatu dignissimus est vir vere venerabilis *Guil. Abr. Teller*, qui aperte et ab omni partium studio alienus libello egregie scripto, quid de hac re sentiret, confessus est ⁸⁹⁾. Nimirum omnibus religionis doctoribus, quum iis, qui cum libris symbolicis faciant, tum iis, qui ab iisdem recedant, sacram et inuiolabilem esse debere libertatem conscientiae auditorum, quum in religione nihil debeat esse vi quadam effectum, sed non nisi spontaneum. Vniuscuiusque libertati relictum esse debere, vt, quae ipse de religionis capitibus iudicet, candidus impertiat; nimia symbolis tribuenda auctoritate, eorundemque vsu nimis stricte seruando verendum esse, ne eatenus virtus externa, siue *iustitiam ecclesiasticam* appellare malis, seruetur, quatenus scientiae moralis praecepta negligantur. Protestantium coetui adscribendum esse, qui ea reprobet, quibus ecclesia Romana a quolibet alio christiano coetu distinguatur. Vbi autem illud requiratur, vt symbolorum auctores fide sequaris, caute omnino versandum esse, et potius, si dubiis vexeris, quae contra libros ecclesiae symbolicos in medium proferenda statuas, antequam munus doctoris ambias, recedere oportere, quam munus eiusmodi suscipere. *Henkius* in plerisque cum *Tellero* faciens haec tamen contra virum egregium monenda censet ⁹⁰⁾: si ille pro ecclesiae Protestantium doctore habendus sit, qui in institutionibus publicis sacram scripturam sequatur, aperte confitendum esse, dari omnino nulla alia scripta, quae possint praeter sacram scripturam pro sacrae institutionis fontibus haberi. Symbolicos libros neque esse eiusmodi normam, neque eo consilio compositos esse, vt eam constituerent. Num ipsi perfecte cum sacra scriptura congruant, vniuscuiusque liberae inuestigationi relictum esse. Nec posse quemquam Protestantium doctorem haece libris obligari ad quidquam docendum, quod sacra scriptura non contineri perspiciat. Eas propositiones dogmaticas,

⁸⁹⁾ *Wohlgemeinte Erinnerungen an ausgemachte, aber doch leicht zu vergessende Wahrheiten, auf Veranlassung des königl. preuss. Religions-Edicts. Berol. 1788.*

⁹⁰⁾ l. c. p. 190 sq.

ticas, quae librorum symbolicorum quasi summa sint, non pertinere ad populi institutiones. Obligari ad libros istos, nihil aliud sibi velle, quam: ecclesiae huic fobis se dicare, seque obstringere ad nihil docendum, quo consilium illud, quod haec ecclesia, dum ab illa se segregaret, secuta sit, impediatur; igitur nihil in medium proferendum, quo papatus, dominatus ille in hominum conscientiam, hominumque doctrina sanciat, discordia nutriatur. Omnem obligationis istius accuratiorem definitionem, quae cum natura et consilio Protestantismi aperte pugnet, reprobendam esse.

Nec silentio praetereundus, qui eodem anno huic rei lucem affudit, *Cel. Hufeland* ⁹¹⁾, qui quum ex rei natura, tum argumentis historicis ostendere studet, minime posse principibus ecclesiae Protestantium iure competere, ut normas doctrinae, a quibus plane nunquam recedere liceat, sanciant. Sed a norma quadam doctrinae olim sancita ut recedat, cuiuslibet reipublicae Protestantium libertati relictum esse debere. Simile argumentum tractavit *Clar. Trapp* ⁹²⁾, qui censet, in ecclesia Protestantium nullam obligationem ad credendum aliquid locum habere posse, igitur nullum quoque iuramentum in aliquam fidei normam. Neque tamen omnes reprobant doctrinae normas, sed tantum earundem abusum. Quae tamen Trappii argumenta refutare studuit *Dedekind* ⁹³⁾. Eandem rem denuo ponderavit *Rev. Koeppe* ⁹⁴⁾, qui demonstrare studet, reipublicae quam maxime interesse, utrum ciues religione praediti sint, an minus, illudque simul curandum esse, ut civium religio reipublicae neutiquam possit esse noxia. Praeterea loquitur de iuribus quibusdam concessis, et de tolerandis Protestantibus hac conditione, ut doctrinae normam olim sancitam fideliter tueantur. Quod idem paulo ante *Ven. Masch* studuit argumentis historicis

F 2

probare

⁹¹⁾ *Gottl. Hufeland über das Recht protestantischer Fürsten, unabänderliche Lehrvorschriften festzusetzen, und über solche zu halten.* 1788.

⁹²⁾ *Ueber das Recht protestantischer Fürsten in Glaubenssachen von E. Ch. Trapp.* Brunswic. 1788.

⁹³⁾ *Ueber das Recht der protestantischen Regenten in Kirchensachen, auf Veranlassung der gegenwärtigen Zeitumstände von C. L. H. Dedekind.* Helmstädt 1792.

⁹⁴⁾ *Das Recht der Fürsten, die Religionen auf ein feststehend Symbol zu verpflichten.* Leipz. 1789.

probare ⁹⁵⁾, nempe, haud licere, vt ecclesia Protestantium aliqua-
tamen a confessionibus publicis, siue libris symbolicis recedat, quem
tamen argumentis itidem historicis refutare studet *Henke* ⁹⁶⁾. MO-
deratoribus hisce librorum symbolicorum defensoribus omnino ac-
censendus est *Seel* ⁹⁷⁾, qui maximo veritatis studio incensus serio
illud inculcare studet, posse rempublicam nonnulla ad religionem
pertinentia praecipere, ne ciues omnem religionem plane respuant,
flagitiisque se dedant. Denique, maximam vtilitatem etiam nostra
aetate ex libris symbolicis capiendam esse, probare studuit *Wetten-
gel* ⁹⁸⁾ in libro, cuius prior pars *Büschingium* refutare studet (cuius
recentiorem libellum, huc pertinentem, qui omnino est historici
argumenti, in parte dissertationis secunda citabimus), posterior af-
firmat, sublatis libris symbolicis non posse non detrimenti quam-
plurimum existere. Nec omittendus tamen, qui in auctoritate
hisce libris vindicanda nonnullis videtur minori moderatione vsus
esse, doct. *Roennberg* ⁹⁹⁾, qui rempublicam symbolis maxime in-
digere existimat, illudque affirmat, Augustanam confessionem fuisse
fundamentum pacis illius, religionis causa inita, qua ciuibus
euangelicis libertas conscientiae in perpetuum comparata sit; contra
quae tamen *Henkius* monet ¹⁰⁰⁾, minime ex pacis illius instrumentis
demonstrari posse, ibi Augustanam confessionem pro vlla alia re,
quam pro monumento esse habitam, quod veteri ecclesiae a recentio-
re discernendae inferuiret; igitur ipsam a Protestantibus oblatam
esse, tanquam normam, quam tueri, a Catholicis acceptam esse,
tanquam conditionem, sub qua pacem seruare vellent. Praeterea

Roenn-

⁹⁵⁾ *Die Gerechtsame der Kirche und ihres Lehrbegriffs von A. G. Masch.*
1788.

⁹⁶⁾ l. c. p. 281 sq.

⁹⁷⁾ *Briefe über das königl. preuss. Religions-Edict, auch über Aufklärung,
Toleranz, Pressfreyheit von W. H. Seel.* Frankfurt. und Leipz. 1789.

⁹⁸⁾ *Sind die symbolischen Bücher ein Loch für die freye evang. luth. Kirche?
mit Rücksicht auf Büschings Schrift: Untersuchung wann und durch wen
der freyen evangel. Kirche die J. B. aufgelegt worden? untersucht von M.
F. Fr. Wettengel.* Greiz 1790.

⁹⁹⁾ *D. I. Fr. Rönnberg über symb. Bücher in Bezug aufs Staatsrecht.*
Rost. 1789. ed. altera 1790.

¹⁰⁰⁾ *Allgemeine deutsche Bibliothek.* T. CXV. P. I. p. 15. *Roennbergii* sen-
tentiam pacis illius legibus repugnare, probat *S. V. Reinhard* in libro:
System der christl. Moral. T. II. p. 614 sq. not. 8. 10.

Roennbergium refutare studuerunt primum anonymi duo, deinde S. V. *Rosenmüller*, qui nonnulla de *Roennbergii* argumentis monenda censuit; praeterea quoque cl. *Villaume*, atque *Bahrätius*. Ac primus quidem anonymus ¹⁾ caute rem diiudicans arbitratur, pace illa notissima (*Religionisfrieden*) illud tantum effectum esse, vt vtraque pars sentiret, vbi terminus esset, quem transgredi non liceret. Ipsum agrum autem ab vnoquoque coli posse. Alter anonymus ²⁾ demonstrat, non adeo necessaria ad salutem reipublicae esse symbola, vt *Roennbergius* existimet, quum plurimum inter se congregatio ad cultum summi numinis etiam sine eiusmodi libris locum habere possit. Non nisi hanc ob causam religionis doctores ad normam quandam doctrinae obligari posse, quod aut ex mutata de religionis capitibus sententia reipublicae periculum immineat, aut inuidenti varietate opinionum nimis perturbentur; vtrumque autem in recentiorum studiis, ex doctrina symbolica vana hominum commenta reiiciendi, locum plane non habere, dummodo religionis doctor non studeat, ea, quae ad doctrinae normam hucusque pertinuerint, tanquam ridicula proscribere. Eodem anno S. V. *Rosenmüller* in libello egregie conscripto ³⁾ contra *Roennbergium* libertatem ecclesiae Protestantium strenue defendit, demonstratque, potius virorum illorum, a quibus conscripti sint libri symbolici, agendi rationem, et omnia magis magisque explorandi, et secundum sacram scripturam tanquam vnicam normam diiudicandi studium imitandum esse, quam singulis istorum librorum propositionibus nimis stricte inhaerendum. In iuramento illo, quo quis ad normam quandam doctrinae adstringatur, tantum ea spectari, quae sint vere capita religionis christianae. Deinde cl. *Villaume*, cui itidem cum *Roennbergio* pugna est ⁴⁾, putat, libros symbolicos esse non nisi instrumenta, quibus homines ad credendum coercentur.

F 3 cogi-

¹⁾ *Sendschreiben eines alten Landpredigers in Preussen an Rönberg über die symb. Bücher, zum Druck befördert von I. G. Schilling. 1790.*

²⁾ *Bemerkungen über des Hrn. Hofr. Rönberg. Abhandlung über symb. Bücher. Leipz. 1790.*

³⁾ *Beantwortung der Frage: Warum nennen wir uns Protestanten? von D. I. G. Rosenmüller. Lips. 1790. inprimis vid. p. 16. nota. p. 20 sq.*

⁴⁾ *Prüfung der Rönbergschen Schrift über die symb. Bücher in Bezug aufs Staatsrecht. 1791.*

cogitandi libertas minuatur; ipsosque ab ecclesiae ministris inuentos ad plebem opprimendam. In quibus quidem iniquo aduersario haud iudicii iniquitate cedere videtur. Sed praeterea non negligendum, quod huic libro additum est, egregium collegii summi, quod Berolini rerum externarum curam agit (*Departement der auswärtigen Angelegenheiten*), effatum ad libros symbolicos pertinens et ad historiam eorum respiciens, inde a die 18 Februarii anni 1791 publici iuris factum. Denique *Balrdtius* contra *Roennbergium* affirmavit⁵⁾: neque ecclesiam, neque rempublicam egere libris symbolicis. Biblia pro perpetua fidei christianae norma esse habenda. Quibus omnibus argumentis diuersissimi ponderis *Roennberg* alia studuit opponere⁶⁾, quibus tamen haud, quod sibi proposuerat, demonstrasse, aduersariosque refellisse censendus est.

Missis igitur omnibus hisce variorum de symbolis ecclesiae nostrae sententiis, quibus vberius explicandis ansam praebuerat regium illud edictum; cum quibus conferantur omnino praeter illa *Henkii* verba, quae iam ante citauimus, ea, quae theologus ille celeberrimus et egregie et libere de ecclesiae nostrae symbolis, eorumque origine et consilio, cur conscripti sint, eorum vi et auctoritate, deque iuramento, quo quis ad illos fideliter tuendos obligetur, monuit⁷⁾, antequam aliorum de hac re sententias exponeret, atque diiudicaret; pauca insuper addere liceat, ab aliis viris doctis nuperrime hac de re in medium prolata, hucusque omissa. Ac primum quidem minime praetereundus est b. *Doederlein*⁸⁾, qui breuiter et acute studuit diiudicare: vtrum, salua cogitandi libertate, et illaeso conscientiae, quod vocant, iure, obligatio ad normam quandam doctrinae ecclesiasticae locum habeat, an re ipsa violenta sit ac nulla? quam quidem rem ita definit, vt norma quadam doctrinae publicae neque conscientiae, neque veritatem examinandi libertati, neque ipsi veritati quidquam metuendum esse demonstret. Deinde inprimis notatu dignissima videtur S. V. *Reinhardi* sententia

⁵⁾ Prüfung der Schrift des Hofr. R. über die f. B. in Bezug aufs Staatsrecht. In Briefen von C. F. Balrdt. Halae 1791.

⁶⁾ Rönberg über f. B. in Bezug &c. erste Fortletz. Rost. et Lips. 1792.

⁷⁾ l. c. T. CXIV. P. II. p. 52 - 67.

⁸⁾ In progr: observationes morales de obligatione ad normam quandam ecclesiae evangelicae. Jenae 1790. p. 4 sq.

tia⁹⁾, qui in commendando illo iuramento, commendandisque libris symbolicis hisce potissimum argumentis vitur: nullam societatem religionis causa congregatam posse consistere, nisi de quibusdam propositionibus, quibus ab aliis distinguatur, conueniat; praesertim in institutionibus publicis eiusmodi consensum necessarium esse; illud igitur requiri existimat, vt illi, qui iuramento illo se obstringat, vere de praecipuis religionis capitibus in symbolicis libris propositis persuasum sit; attamen in iuramento illo multo magis veram istorum librorum indolem, quam singula verba spectari; quum porro libri symbolici non sint nisi hominum opus, ne hoc quidem reprobare posse, si ecclesia nostra iis, quae viri docti atque prudentes accuratius ponderauerint, vtatur, ad libros istos emendandos atque renouandos. Nec minus aeque rem diiudicat S. V. *Eckermann*¹⁰⁾, qui contendit: In studio sacras litteras vterius inuestigandi, quum illud consistat, quod ecclesiae Protestantium maxime proprium sit; sequi, a nemine religionis doctore, qui ad veram librorum symbolicorum indolem animum aduertat. vllam propositionem ideo pro vera habendam esse, quod libris symbolicis contineatur; sed potius ab vnoquoque, sicut ipse Lutherus sacram scripturam inuestigauerit, ipsam rem perlustrandam esse, vt tum demum, quid statuendum sit, diiudicet. Obligari quemque religionis doctorem ad libros symbolicos tuendos, quoniam cum sacra scriptura congruant. Igitur praecipue illud postulari, vt doceat, quae cum sacra scriptura conueniant. Igitur non esse, quod quisquam dubitet ad illam normam se obstringere, quum libri symbolici vere cum sacra scriptura congruant, etiam si praeter sacri codicis effata nonnulla alia contineant. Nec minori attentione digna sunt, quae S. V. *Annon* de hac re iudicanda statuit¹¹⁾, nempe iuramento illo, quo quis ad normam quandam doctrinae obligetur, nil aliud effici debere, quam vnitatem quandam in publicis institutionibus, ne religionis doctores aut non satis eruditi, aut parum sapientes

⁹⁾ *System der christl. Moral.* T. II. ed. altera. Witteb. et Zerbst. 1792. p. 598 sq.

¹⁰⁾ *Theologische Beytr.* T. II. Sect. II. 1792. p. 21 sq.

¹¹⁾ *Ueber die Verpflichtung auf die symbolischen Bücher durch den Religionseid.* In libro: *Neues theol. Journal.* T. II. part. 5. p. 396 sq.

sapientes suam de religionis capitibus sententiam, sua commenta atque dubia in medium proferant, eoque auditorum animos perturbent &c. Illud iuramento isto caueri debere, ne quis, quae ipse vera esse sentiat, aperte profiteatur, nisi sint ad captum auditorum accommodata. Nec omittendum, quod affert *Ritter*, qui probat, normas doctrinae inuariabiles neque praescribi posse, nec debere ¹²⁾. Denique, anno nostrum proxime antecedente anonymus quidam vberius usum librorum ecclesiae nostrae symbolicorum nostris temporibus accommodatum exposuit ¹³⁾, qui postquam illud ostendit, libros ecclesiae nostrae symbolicos secundum ipsorum auctorum consilium non debuisse pro immutabili fidei norma haberi; igitur usum illum, ad quem hucusque adhibiti fuerint, omni rei naturae repugnare, et cum ipsorum auctorum consilio minime congruere ¹⁴⁾; primum indicat usum historicum istorum librorum ¹⁵⁾, non eo sensu, quo nos antea de eodem locuti sumus, sed ita, ut explicet, quom, quae soleat teste experientia cum vocabulo *librorum symbolicorum* notio coniungi; tum, quisnam huic notioni symbolorum usus congruat ¹⁶⁾; de illa autem vtilitate historica, quam nos supra hisce libris vindicauimus, breuissimus est ¹⁷⁾: deinde pariter atque in priori parte, illa symbolorum notione, quae ex rationis praeceptis oriatur, antea exposita ¹⁸⁾, illum eorum usum declarat, qui rationis legibus congruat ¹⁹⁾; ex quibus quidem illud satis constat, et notionem illam, et usum illum ex rationis placitis demonstratum nonnullis in rebus aperte repugnare notioni, et vsui illi historico; addit tamen auctor, quom historica illa notio non nisi societatis alicuius cogitandi rationi respondeat, minime autem ipsorum scriptorum naturae propria sit, usum illum, quem ratio postulet, repugnare tantum historicae illi notioni, minime autem scriptis ipsis eorumque naturae ²⁰⁾. Denique paucis innuit, quomodo conciliandus videatur ille symbolorum ecclesiae nostrae
usus

¹²⁾ Vid. *Henki Mag. fir Religionsphilosophie* &c. T. III. Sect. II. p. 356 sq.

¹³⁾ *Welchen Gebrauch kann man in unserm Zeitalter von den symbolischen schein Büchern der lutherischen Kirche machen?* cuius libri sect. I. prodiit Jenae 1795.

¹⁵⁾ p. 146 sq.

¹⁸⁾ p. 198 sq.

¹⁶⁾ p. 167 sq.

¹⁹⁾ p. 215 sq.

¹⁷⁾ p. 183 sq.

²⁰⁾ p. 223.

vsus historicus cum eo, quem ratio postulet ²¹⁾. Nec tamen negandum, nonnulla in isto libro nimis subtiliter disputata esse, etiam si ad rem ipsam clariori luce affundendam nil faciant.

Ex enarratis istis variorum diuersi temporis virorum sententiis, satis constat, adeo diuersa et olim fuisse, et hac etiam aetate esse de libris symbolicis, eorumque auctoritate, vtilitate, necessitate iudicia, vt vix sperari queat, fore, vt ecclesiae nostrae theologorum saltem doctissimi atque perspicacissimi in posterum de illa re consentiant; deinde hoc quoque manifestum esse videtur, nonnullorum, qui illam rem diiudicauerint, diuersitatem opinionum in verbis potius, quam in rebus consistere. Denique hoc minime diffidendum est, quum ab vtraque parte omnino sit variis iisque haud leuibus argumentis disceptatum, neque, qui impugnet, neque qui defendat libros ecclesiae nostrae symbolicos, hanc solam ob causam aut reprobandum, aut laudandum esse, sed hic quoque, vt in omni alia re, de qua varie disceptetur, vtriusque partis argumenta serio esse ponderanda, nec tamen ipsam rem argumentorum numero, sed probandi vi, nec externa specie, sed solummodo interno valore esse diiudicandam.

DISSERTATIONIS PARS II.

“**P**ostulatur, vt, quantum fieri potest, exponatur, quomodo mos introductus et propagatus sit, librorum symbolicorum subscriptionem a doctoribus religionis exigendi?”

Huic alteri S. V. Theologorum ordinis propositioni accuratius pertractandae vt meam qualemcunque operam impendam, ita res instituenda mihi videtur, vt *primum* ea exponam, quae aut de subscriptione librorum ecclesiae nostrae symbolicorum, aut de iuramento, quo quis ad hosce libros pie seruandos obligatus sit, antequam formula concordiae composita fuerit, reperire potuerim; deinde de formulae concordiae subscriptionibus, deque controuersiis

²¹⁾ p. 226 sq.

fis super hac re agitis nonnulla addam; *denique de more isto, aut omnibus ecclesiae nostrae symbolis, aut aliquibus saltem subscribendi, ad recentiora tempora propagato pauca adiciam. Nec vero opus esse censeo, ut de libris hanc subscriptionem, aut hoc iuramentum spectantibus sigillatim agam, quum ea, quae praecipue huc faciant, in nonnullis recentiorum scriptis, qui in genere de libris symbolicis egerunt, obuia sint. Ante nostram aetatem qui de isto iuramento potissimum disseruerint, tradit Walchius* ²²⁾.

SECTIO I.

Enarrantur ea, quae de obligatione ad normam quandam doctrinae christianae, ope subscriptionis, aut iuramenti, ante formulam concordiae vstitutam, historia tradit.

Ea, quae de obligatione quadam ad normam doctrinae, praecipue ope iuramenti, ex prioribus istis temporibus nota sunt, succincte a *Walchio* narrantur ²³⁾. Quorum quidem summa fere haec est: antiquissimis religionis christianae temporibus eiusmodi iuramentum a nemine praestitum, ac ne postulatum quidem: sensim sensimque in imperio Graeco, s. orientali imperatoribus a clericis impositum esse, ut iuramento se obstringerent ad decreta conciliorum atque symbolorum tuenda, qui quidem mos deinde propagatus fuerit, ita, ut ipsi clerici ad iuramentum illud nulla necessitate adigerentur, quoniam fidei ipsorum confessio, atque promissio, se ista seruare velle, quae canonibus essent praescripta, sufficeret. Interea aliqua saltem clericorum exempla obuia esse, qui religionis causa iurauerint. Tandem inde a saeculo VIII. clericis quoque iuramento sese obstringendi necessitatem impositam esse, eiusmodi tamen, quo potius Romano episcopo sese obedientiam praestituros, quam incorruptam doctrinam christianam seruatuos esse, pollicerentur.

Sed nunc potissimum ad ea respiciendum est, quae historia rerum post reformationis tempora gestarum aut de subscriptione librorum symbolicorum ecclesiae nostrae, quae fuerit vel loco iuramenti,

²²⁾ Introd. ad l. f. p. 954 sq.

²³⁾ l. c. p. 943 sq. de libr. symb. ecclesiae nostrae subscriptione agit p. 946 sq.

ramenti, vel cum iuramento coniuncta, aut de solo huiusmodi iuramento, tradit. Cuius generis disquisitio ab altera quadam pendet, quando nimirum libris ecclesiae nostrae symbolicis tantum auctoritatis tribuerint, ut pro doctrinae normis eosdem habendos iudicarent? Ac b. *Büschingii* quidem demonstrationibus si fides habenda esset, non nisi inde ab eo tempore, quo formula concordiae composita sit, libros istos eiusmodi auctoritatem nactos esse putaremus. Nempe vir doctissimus in libello notissimo illud sibi effecisse videbatur ²⁴⁾; ecclesiam Lutheranam per sexaginta annos, inde a quo ortum duxisset, fuisse liberam a iugo librorum symbolicorum; quod quidem ipsa demum inde a formulae concordiae temporibus susceperit, quippe quae ipsius iugi suscipiendi causa fuerit. Studet enim vir celeberrimus probare, *primum*, neque Lutheri ipsius aetate, neque anno, quo Lutherus morte functus sit, 1546, neque 1553 istos libros symbolicorum nomine insignitos fuisse, neque vlllo modo adhibitos ad religionis doctores obligandos, quod quidem literis commendatitiis eodem anno conscriptis demonstrat ²⁵⁾; *deinde*, ne post Melanchthonis quidem obitum eiusmodi morem introductum fuisse, sed demum ab auctoribus formulae concordiae istis libris et nomen symbolorum tributum, et auctoritatem symbolicam vindicatam; in quo quidem negotio istius formulae auctores subdole egisse censet ²⁶⁾. Sed Rev. *Loeberus* contra ostendere studet, iam quadraginta circiter annos ante formulam concordiae libros ecclesiae nostrae symbolicos normae loco aestimatos, et ad obligandos religionis doctores adhibitos ²⁷⁾. Cuius rei testimonium adducit primum orationem illam Melanchthonis, anno 1553 habitam, "in qua refutatur calumnia *Osfandri*, reprehendentis promissionem eorum, quibus tribuitur testimonium doctrinae" ²⁸⁾. *Osfander* enim reprehendisse

G 2

hendisse

²⁴⁾ In libro: *Untersuchung, wann und durch wen der fröyen evangel. luth. Kirche die symb. Bücher zuerst aufgelegt worden?* Berol. 1789. p.61 sq.

²⁵⁾ p.62 sq. p.17 sq.

²⁶⁾ l. c. p. 54 sq.

²⁷⁾ *Prüfung der Untersuchung des D. Büsching: wann und durch wen &c. von Goeth. Friedemann Lüber.* Altenburg 1789. p.10 sq.

²⁸⁾ l. c. p.3 sq. Oratio Melanchth. extat in select. declamatt. Phil. Mel. T. III. p.697 sq. Primus, quantum quidem iudicare possum, hanc orationem ad historiam obligationis ad normam quandam doctrinae illustrandam adhibuit.

hendisse dicitur, quod doctores religionis promittere iubeantur, se incorruptam euangelii doctrinam sic intelligere, vt in symbolis &c. recitatur, et in ea sententia se, deo iuuante, constanter perseueraturos esse. Contra quae Melanchthon: "Non recens a nobis exco- gitata est haec promissio, sed instituta ab hoc collegio *ante annos fere viginti*, a Luthero, Jona &c." Igitur, addit *Loeberus*, circa annum 1533 illa huiusmodi quid promittendi consuetudo videtur instituta esse. Deinde locum affert ex mandato illo Henrici, ducis Saxoniae, quo anno 1539 religionis doctoribus iniungebatur, vt officio suo secundum Aug. Conf. fungerentur. Quibus addit, confutationem eorum, qui cum Augustana confessione et articulis Smalcaldicis pugnant, anno 1559 a duce Saxoniae Ioanne Friderico II. verbi diuini ministris serio commendatam; anno 1567 Strigelii placita iussu Saxoniae ducis Ioannis Guilielmi ex verbo diuino, Lutheri libris, catechismo, Aug. Conf., apologia, et Smalc. articulis esse refutata, et 1570 omnibus Thuringiae ecclesiae doctoribus inculcatum, vt corpus doctrinae Thuringicum recens editum, quo praeter tria vetera symbola vniuersalia maior catechismus Lutheri, Aug. Conf. et apologia contineretur, in institutionibus publicis fide seruentur; cui simile quid paulo post in terra Brandenburgica atque Brunsvicensi acciderit ²⁹⁾. Postea ex mandato, quomodo Witebergae, qui munus sacrum suscipere, explorandi essent, iam ante annum 1560 in lucem edito, ostendere studet, tum temporis non tantum doctrinam in sacro codice et veteribus symbolis propositam, sed etiam catechismum Lutheri atque confessionem tanquam normam commendatam esse ³⁰⁾. Denique probare studet, etiam si ante formulam concordiae libri isti nequam symbolorum nomine insigniti fuerint, tamen quum Aug. Conf. et apologiam, tum Smalcaldicos articulos, tum Lutheri catechismos ista aetate re vera symbolicos fuisse, et pro iisdem habitos, adeoque vel nomen symbolorum ipsis ante formulam concordiae a Iulio, duce Brunsvicensi anno 1576 tributum esse ³¹⁾. Quibus quidem *Loeberi* argumentis *Henkius*

hibuit, est b. Strobel in libro: *Beyträge zur Literatur, besonders des 16ten Jahrhunderts*. T. II. part. I. p. 192 sq.

²⁹⁾ *Löber* p. 6. 7 sq.

³⁰⁾ *I. c.* p. 12 sq.

³¹⁾ p. 15 sq. 18 sq.

ius nonnulla opposuit ³²⁾, nempe, primum, ex singulari aliqua consuetudine in promotionibus theologorum Witebergenfium vitata non nimis esse colligendum, quum potius indignatio illa, qua *Ostander* in increpanda anno 1552 illa consuetudine plenus fuisset, fati manifestaret, eandem minime fuisse vniuersalem, item, fuisse, qui eidem acerrime repugnarent ³³⁾. Deinde, quae parum accurate *Loeberus* ex mandato Henrici, ducis Saxoniae, afferat, non spectare, nisi ad sacrae coenae administrationem, et alia, quae pertineant ad cultum externum. Ipsi enim *Henkio* copia facta duorum huiusmodi mandatorum ad res ecclesiasticas spectantium, quorum alterum Lipsiae 1540, alterum Witebergae 1539 editum sit, ne vllum quidem vestigium vllius obligationis ad libros symbolicos, ac ne commendationis quidem eorundem apparuisse; sed post pacem demum religionis causa inuitam in singulis quibusdam terris, variis de religionis capitibus inter ipsos euangelicos doctores litibus exortis opus fuisse quum confessionum a doctoribus euangelicis propositarum collectione, tum errorum cum istis pugnantium refutatione. *Loeberus* igitur non minus atque *Büsching* a vero aberrasse mihi videtur.

Praeterea censor quidam in ephemeridibus literariis Ienensibus ³⁴⁾ contra *Büschingium* haec fere monenda censet, anno 1576 editam esse a Georgio Caelestino, theologo Brandenburgensi, Augustanam confessionem *symboli Germanici* nomine. Praeterea plures annos ante formulam concordiae in nonnullis corporibus doctrinae, e. g. Philippico siue Misnico, Pomeranico, Prutenico, Iulio &c. praeter tria symbola oecumenica etiam recentiores Lutheranorum confessiones in medium proponi, eoque ipso, aut singulo quodam monito insuper adiecto, pro scriptis eiusdem momenti atque auctoritatis declarari ³⁵⁾. Cuiusmodi declarationes praeter istas nonnul-

G 3

las

³²⁾ *Allgemeine deutsche Bibliothek*. T. CXV. P. I. p. 108 sq.

³³⁾ Ipsa verba vid. ap. *Strobel* l. c. *So siehe nun, christlicher Leser, mit allem Fleiß, was dies für ein Eid sey. Dem da werden sie allein an die Symbole und an die Augsburg. Conf. gebunden &c.*

³⁴⁾ *Allgemeine Literaturzeitung*. 1789. Nr. 226.

³⁵⁾ Cf. e. g. corpus doctrinae christianae Thuringicum, iussu Ioannis Guilielmi, ducis Saxoniae, editum. Jenae 1570. fol. in prologo. Nec non corpus

las alias in variis scriptis, antequam formula concordiae publici iuris facta sit, obuias esse. Vix intelligi posse, quomodo factum sit, vt nonnullas in regiones, etiam vbi formulam concordiae nunquam pro libro symbolico habuerint, tamen mos ille, religionis doctores ad normam quandam fidei, librorum symbolicorum ope praescriptam, obligandi introductus sit, si formula concordiae primum omnium eiusmodi obligationis causa fuerit? *Büschingium*, si cautius rem inquisiisset, procul dubio perspecturum fuisse, iam inde ab anno 1533 *Doctores Theologiae* futuros Augustana confessione obstringi solitos (cf. pag. 51. not. 28.); item recordaturum, in disceptatione controuersiae de coena domini Witebergae 1536 Augustanae confessioni a *Bucero* aliisque esse subscriptum³⁶⁾; in conuentu Brunsvigenfi anno 1538 inter principes euangelicos de primo genere iuramenti istius, religionis causa praestiti, consensum esse³⁷⁾; praetereaque in controuersis, Maioristica, Adiaphoristica, Flaciana nonnullas confessiones atque formulas in medium propositas, et theologorum, atque religionis doctorum subscriptionibus probatas esse.

Denique praeter ea, quae in praecedentibus allata sunt, censor Halensis affirmat³⁸⁾, iam ipso anno 1532 ecclesiam Protestantium Norimbergae ope pacis religionis causa factae Augustanae confessioni adstrictam esse; deinde Augustanae Confessioni et apologiae anno 1537 ab omnibus theologis, qui Smalcaldiae aderant, fuisse subscriptum. Praeterea Lutheri articulos, concilio futuro exhibendos ibidem a plerisque subsignatos. In ordinatione ecclesiastica Mecklenburgensi a Melanchthone 1552 edita, quae Witebergae quoque auctoritatem quandam nata sit, Aug. confessionem cum Lutheri articulis pro norma doctrinae habendam, esse declaratum. Postea anno 1559 ope libri confutationis, in quo multae haereticae

corpus doctrinae Iulium, iussu Iulii, ducis Brunsvigenfium atque Luneburgensium editum. Heinrichstadt bey Wolfenbüttel 1576. fol. in prologo, inprimis p. 10.

³⁶⁾ Melanchth. epp. ed. *Staubert*. L. V. p. 69.

³⁷⁾ *Säckendorf* comment. de Lutheranismo. Lips. 1694. L. III. p. 174.

³⁸⁾ *Neues Journal für Prediger*. T. II. siue sub titulo. *Journal für Prediger*. T. XXII. Part. III. p. 307 1q.

ticae opiniones, ab Augustana confessione alienissimae, Saxoniae theologis tributae, reprobatae sint, multo ante formulam concordiae theologis Vinarientibus vere iugum esse impositum; simile quid eodem anno confessione Mansfeldiana effectum esse. Vt ea omit- tam, quae de variis diuersarum regionum corporibus doctrinae vs- que ad formulae concordiae tempora varie editis, idem adicit. Quin vel in ipsis literis commendatitiis anni 1553 a *Büschingio* prolatis censor studet ostendere, vere de obligatione ad Augusta- nam confessionem esse sermonem, quoniam verba adiecta sint ³⁹⁾: ipsum in doctrina christiana perseveraturum, *sicut eam in nostra ec- clesia confiteantur atque doceant*; quae verba non nisi de Augustana con- fessione intelligi posse existimat.

Hoc igitur ex omnibus hisce argumentis contra *Büschingium* prolatis manifestum videtur esse, multo antiquiori aetate, quam ipse *Büschingius* existimauerit, libris ecclesiae nostrae symbolicis tantum auctoritatis tributum esse, vt, etiamsi non ab omnibus ec- clesiae Protestantium aequalis, tamen a plerisque pro norma doctri- nae habiti sint. Ipse tamen mos, religionis doctores ad huius- modi normam obligandi, haud videtur vbique ab omnibus eodem tempore, eodemque modo introductus esse.

Primum subscriptionis in Augustanam confessionem exemplum *Doederleinius* ⁴⁰⁾ existimat esse Ioannis Schwebelii, Bipontini, qui 1536 Capitoni, aliisque, qui concordiae Witebergae operam da- rent, scripserit ⁴¹⁾: “Noſti, nos semper pacis studiosos fuisse, et libenter sentimus cum piis et eruditis, qui pie et simpliciter fidei nostrae dogmata tradunt: Ideo dudum confessioni Illustrissimorum principum, cui Philippus etiam apologiam addidit, subscripsimus.” &c. Solenniorem subscriptionem fuisse, quae in concordia Wi- tebergensi 1536 et in conuentu Smalcaldico 1537 obtinuerit, mul- torum

³⁹⁾ *Büsching* l. c. p. 19. *Er hat auch zugesagt, in christlicher Lehre des Evangelii, wie die in unsrer Kirche gelehrt wird, beständig zu bleiben.*

⁴⁰⁾ In progr. obff. historicas circa obligationem ad normam quandam do- ctrinae euangelicae, continente. Jenae 1789. p. 6 sq.

⁴¹⁾ In centur. epp. theol. ad *I. Schwebelium*, Bipont. 1597. p. 297.

torum et celeberrimorum theologorum nominibus illustrem ⁴²⁾. Sed facile intelligi, nulla lege vel voluntate principum aut ecclesiarum ad huiusmodi subscriptionem theologos adductos accessisse, sed sponte sua. Nec in sanctionibus ecclesiasticis pristino illo tempore editis, quas inspexerat *Doederlein*, e. c. in Marchionatu Brandenburgensi et Norica ciuitate anno 1533 publici iuris factis, quae reliquarum communis veluti fons et norma exstiterint, quidquam reperiri vel de Aug. Conf., ad quam componi fides doctrinaque publica deberet, vel de significatione consensus cum publica illa fidei confessione; nec in constitutionibus ecclesiasticis Hannoueranis anni 1536, ac ne in Mecklenburgicis quidem multo ferioribus, anni nempe 1557, iuramenti religionem praescribi, sed tantum iuberi, doctrinae puritatem vt profiteantur, seque conseruatuos illam esse promittant. Serio igitur existimat demum institutum esse, vt quod ante sponte praestitum fuisset, id mandato et legis necessitate seruari debuerit.

Iuramenti, doctrinae purioris causa praestiti, primum vestigium *Doederleinius* quoque cum *Strobilio* existimat reperiri in academia Witebergenſi, id quod ex verbis antea (p. 52.) citatis Melanchthonis anno 1553 *Osiandro* oppositis: Non recens &c. colligit, igitur videri anno tertio vel quarto post editam conf. Augustanam a theologis Witebergenſibus iurisiurandi vinculo obstringi coepisse doctores, vt fidei perseverantiam promitterent. Cuius rei testes citat statuta facultatis theologorum Witebergenſium anno 1534 ab ipso Melanchthone scripta ⁴³⁾. Quibus addere liceat, quae *Strobilius* ipse attulit ⁴⁴⁾, videri nimirum istum morem introductum esse 1533, quum primi omnium theologi, ecclesiae Lutheranae adhaerentes, ipso electore Ioanne Friderico praesente, ad gradum doctoris theologiae ascenderent. Praeterea *Doederleinius* quoque existimat, istud

⁴²⁾ *Seckendorf* de Lutheranismo. L. III. p. 152. recitat theologorum nomina, qui articulis Smalcaldicis subscriperunt: "Ex his, quae retuli, et post diligenter actorum archiui considerationem deprehendisse mihi videor, articulos a Luthero compositos, placuisse quidem summopere electori Saxoniae, et subscriptos esse a theologis, quorum nomina exstent." &c.

⁴³⁾ Inserta sunt Melanchthonis consiliis siue iudiciis theol. a Pezelio editis. Neost. 1600. p. 188. lege II. et III.

⁴⁴⁾ l. c. p. 196.

istud institutum pertinuisse tantum ad eos, qui ad honores academicos adspirauerint; neuiquam ad quoscumque ecclesiarum ministros. Quae autem porro 1538 in conuentu Protestantium Brunsvigensi decreta sunt de iuramento religionis causa praestando, videntur tantum ad magistratus, aliosque, qui munere ciuili fungerentur, minime ad religionis doctores pertinere⁴⁵⁾. Nec tantum praeter litteras commendatitias anni 1553 a *Büschingio* in medium prolatas priores de anno 1540 citat *Doederlein*⁴⁶⁾, sed serius conscriptas quoque, nimirum de anno 1560⁴⁷⁾ in quibus significatur quidem nouorum ministrorum professio, se complecti incorruptam ecclesiae doctrinam; verum de iuramento in hanc causam praestito nihil obuium est.

Illud tamen defendit *Doederlein*, negari non posse, Augustanam confessionem, aliosque libros haud diu post confessionem traditam, publica auctoritate tanquam doctrinae regulam valuisse. Cuius rei testes affert epistolam Ambrosii Blaureri Musculo dicatam anno 1534⁴⁸⁾; Buceri et Capitonis ad Lutherum anno 1537 conscriptam⁴⁹⁾; addit tamen, in libris istis, antiquioribus nimirum, quibus commendetur ministris ecclesiae in religione tradenda cum Aug. Confessione consensus, omnem symbolis, confessioni, apologiae auctoritatem non alia ex causa vindicari, quam propter confessionem cum sacris litteris; quod quidem locis ex diuersis ecclesiasticis constitutionibus adductis studet probare; ex quibus constat, nonnullos eorum, qui ista sanxerint, (e. c. potissimum, Palatinum principem, Ott. Henricum, cuius declarationem anno 1556 in medium propositam ibidem laudat *Doederlein*⁵⁰⁾), tantum abuisse, vt perennitatem doctrinae tum receptae et traditae omnino sperassent, nihilque futuris studiis atque curis emendandum reliquissent, vt potius spem vberioris reformationis luculenter et abunde significassent.

Arnoldus

⁴⁵⁾ cf. *Waleh* introd. p. 947 sq. et quem citat, *Seckendorf*. L. III. p. 174.

⁴⁶⁾ In libro: *unschuldige Nachrichten* de anno 1715. p. 190.

⁴⁷⁾ *I. Ribini* memoria A. C. in Hungaria. T. I. 1787. p. 148.

⁴⁸⁾ *Doederlein* l. c. p. 11. Laudat eas *I. Pappus* in libro: *Wahrheiten und wohlgegründete Widerlegung des — Berichts, so wider die Straßburg 1598 ausgegangne K. O. in Zweybrücken 1603 gedruckt worden*. Straßburg 1611. p. 371.

⁴⁹⁾ *Pappus* l. c. p. 51.

⁵⁰⁾ *Doederlein* l. c. p. 13 sq.

Arnoldus exemplum illo, quod *Doederlein* attulit, antiquius citat subscriptionis in Augustanam confessionem ⁵¹⁾, nempe anno 1532 ecclesiae reformatione Fribergae suscepta, ibi canonicos atque monachos, qui munus sacrum ambirent, Augustanae confessioni debuissent subscribere. Inde, dicit Arnoldus, sensim sensimque morem illum inualuisse, praesertim quum ipsorum librorum auctores primi subscribare soliti sint, quo facilius eodem modo alios obstringerent.

Quamuis igitur, vt ex his omnibus constat, tempore Augustanae confessionis traditionem proxime insecuto nonnulla singularis alicuius subscriptionis exempla obuia sint, tamen aut non ad omnes religionis doctores, sed tantum ad eos, qui honorem academicum peterent, pertinuisse, aut tantum in singulis quibusdam locis usitatae fuisse videntur; aut non lege quadam praescriptae, sed spontanae. Nec de hoc satis constat, vtrum ea, quae de subscriptione Witebergenfi anno 1536, et articulorum Smalcaldicorum subscriptione anno 1537 instituta memorentur, tantum ad illud tempus, quo Witebergae de concordia agebatur, et articuli Smalcaldici literis consignabantur, nec minus ad istos theologos, qui tum temporis adessent, pertinuerint (id quod veri simile videtur), an istud institutum ab illo ipso tempore ad alia loca, aliosque theologos, et inprimis ad ecclesiae ministros fuerit propagatus? Hoc tamen conspicuum videtur esse, theologos, qui Smalcaldiae adfuerint, articulosque istos subscribarint, non suo tantum, sed patriae quoque, a qua missi erant, nomine subscripsisse. Sed demum temporibus formulam concordiae proxime antecedentibus certiora huius moris vestigia apparent, quanquam non in omnibus regionibus, quae Lutheri doctrinam receperant. Quamuis enim in nonnullis praefationibus doctrinae corporibus quibusdam praefixis, circa illud tempus editis, tantummodo de promissione sermo sit, subscriptionis aut iuramenti, quo libris symbolicis adstricti sint, nulla mentione facta ⁵²⁾; ex historia tamen illius temporis

⁵¹⁾ *Kirchen und Ketzerhist.* T.II. L.XV. c.17. §.5. vbi citat *Tob. Schmidts Zwickauische Chronik.* Zwickoviae 1656. 4. p. 391. Part. I.

⁵²⁾ Vid. e. c. corp. doct. Thuringicum supra p. 53. not. 35. citatum p. 6. 8. &c. Item corp. doct. Julian ibidem cit. p. 12. vbi de iuramento aut subscriptione nihil. Item corp. *Wilhelminum: Summe der christlichen Lehre für Kirchen und Schulen des Fürstenthums Lüneburg.* Ulfen 1576 fol.

poris constat, nonnullis in regionibus subscriptionem librorum symbolicorum lege fuisse praescriptam.

Ac primum quidem de huiusmodi mandatis ad terram Saxoniam spectantibus nil reperire potui, *Gleichenii* historiam reformationis Saxoniae⁵³⁾ perlustrans. *Arnoldus* tamen⁵⁴⁾ deplorat, nunquam vel aliorum praeter ecclesiae nostrae symbola, librorum subscriptionem esse postulatam; namque anno 1573 ab ecclesiae Saxonicae ministris non tantum librorum symbolicorum, sed Saxonicae quoque confessionis, adeoque vel nonnullarum concionum a *Jacobo Andreae* habitarum subscriptionem fuisse exactam, nisi munere cedere maluissent. Sed quae praeterea huc pertinentia reperi, potissimum quum ad Brunsvigensium, tum ad Borussiensium ecclesiae historiam spectant. Ac prioris quidem res gestas vberius enarrat *Rehtmeier*⁵⁵⁾, qui tradit, novas constitutiones ecclesiasticas Brunsvigensium vna cum Augustana Confessione, apologia, articulis Smalcaldicis, et Saxoniorum theologorum declaratione in conuentu Luneburgico proposita anno 1564 nomine corporis doctrinae Brunsvigensium publici iuris factas, ecclesiae ministris, vt subscriberentur, esse traditas. Praeunte igitur *Ioachimo Mörlino*, et *Martino Chemnitio* reliquos omnes religionis doctores eiusdem terrae pariter subscripsisse, atque declarasse, sibi persuasum esse de congruentia huius formulae doctrinae cum sacra scriptura, veteribus symbolis, doctrina Lutheri, qualis ipsius aetate proposita sit; in qua sese perferuaturus, polliciti sint. Quem quidem subscriptionis morem tradit ab illo tempore propagatum esse. Ita tamen a senatu Brunsvigensi instituta erant. Sed eadem deinde a duce Iulio proposita esse, tradit idem *Rehtmeier*⁵⁶⁾. Etenim in mandato ducis illius anno 1573 mense Novembris edito postulatur, vt omnes ad Guelpherbytanam inspectionem pertinentes quum illius, tum omnis fequioris aetatis pastores sine vlla exceptione simplici et categorica

H 2

subscri-

fol. p. 5. 6. praefat. vbi sic: *se* (de pastoribus gregis sacri sermo est) sollen statt eines leiblichen geschwornen Eides zusagen &c.

⁵³⁾ Gründliche Nachricht der Reformationshistorie Churfürstl. Albertin Linie. von D. I. Andr. Gleichen. Dresd. et Lipsf. 1730. 4. Tomi duo.

⁵⁴⁾ l. c. §. 5.

⁵⁵⁾ Antt. eccles. inclctae vrbis Brunsvig. Braunschweig. Kirch. Hist. von Phil. Iud. Rehtmeier. Brunsvig. 1707 sq. 4. T. III. p. 253 sq.

⁵⁶⁾ l. c. p. 363 sq.

subscriptio obligentur ad publice confitendum, se corpus illud doctrinae (cui in repetita post primam illam editione catechismus vterque Lutheri additus esse videtur), omni studio tueri, discere, credere, et tanquam normam in docendo seruare velle. Quod idem facere inspectionem Gandershemiensem quoque iussam esse, addit *Rehtmeier*.

In ecclesia autem Borussienfi quae acciderint huc facientia, tradunt *Hartknoch* ⁵⁷⁾, et *Arnold* ⁵⁸⁾. Nempe noua constitutione ecclesiastica proposita anno 1567 theologos censuisse praestantius, Augustanae confessioni, apologiae et articulis Smalcaldicis in posterum quoque adhaerere, quam nouam aliquam confessionem conscribere. Cuiusmodi opus quum compositum, et a synodo Regiomontana probatum esset, tituloque: *repetitio corporis Prutenici*, insignitum, praeter episcopum Pomelanicum et professores nonnullos, ab octoginta duobus ecclesiae ministris Regiomonti subsignatum esse. Deinde anno 1570 decretum, neminem, qui huic corpori doctrinae repugnaret, esse in terra Borussiana tuendum. Ipsumque marchionem in praefatione, nouae istius corporis doctrinae editioni addita, declarasse, neminem ad munus ecclesiasticum, aut scholasticum, aut vllum aliud accessurum, nec, si quo fungeretur, in eodem perseveraturum, qui corpori isti repugnaret. Omnes, qui cupierint muneris sacro initiari, iuramenti religione ab isto tempore huic corpori doctrinae adstrictos esse. Ipsam iuramenti formulam recenset *Hartknoch* ⁵⁹⁾. Praeterea corpus academicum Regiomontanum constituisse anno 1573, neminem suo numero adscriptum iri, nisi praeter iuramentum illud insuper declararet, se in omnibus repetitionem corporis Prutenici seruaturum esse.

Pauca de Dania addenda. Pantoppidanus, ecclesiae Danicae historiam enarrans, affirmat, nullo exemplo probari posse, ante annum 1574 in Dania Augustanam confessionem, quamuis iamdiu probata esset, pro norma habitam, cui aut magistratus, aut ecclesiae minister quidam adstrictus fuisset; in istius tamen anni historia exempla

⁵⁷⁾ *Preuss. Kirch. Gsch. von Cph. Hartknoch*. Francof. et Lipsiae. 1686. 4. p. 425. 426.

⁵⁸⁾ *Kurzgefasste Kirchengeschichte des Königr. Preussen*. Regimont. 1769. p. 315 sq. ⁵⁹⁾ iuramenti formulam alicui l. c. p. 444.

exempla huius rei fati luculenta obuia esse ⁶⁰). Anno 1575 tamen omnes Hafniae pastores esse obligatos, vt nihil docerent, praesertim quod ad doctrinam de coena sacra spectaret, nisi Augustanae confessioni consentaneum. Ideoque *instrumentum* quoddam conscriptum ab omnibus subsignatum esse, in quo confirmarent, se neutiquam recessuros ab Aug. Conf. doctrinaque Lutheri, iuramento obstrictos, quod deo atque magistratui secundum Aug. Conf. praestitissent ⁶¹).

Quibus hoc vnum liceat exemplum addere, quomodo in vrbe quadam imperiali libera cum libris symbolicis isto tempore actum sit. Nempe a *Starkio*, ecclesiae Lubecensis fata exponente, narratur: Lubecae anno 1560, quum Valentinus Curtius sacrorum praefulis munere fungeretur, formulam consensus esse compositam, praeter tria symbola oecumenica, Augustanae confessionis, apologiae et Smalcaldicorum articulorum ratione habita; cui subscribendo omnes istius ecclesiae ministri significarent, se perpetuo in doctrina illa atque fide perseveraturos, nec vnquam ab illa esse recessuros ⁶²).

Haec pauca de subscriptionibus ante formulam concordiae sufficiant.

SECTIO II.

De formulae concordiae subscriptionibus.

Post multas atque varias de religionis capitibus lites exortas, quae magnarum perturbationum causae exstiterent, praesertim nonnullis ecclesiae Lutheranae theologis ad Calvini de sacra coena sententiam nimis propensis, tandem aliquando saepius de litibus componendis meditati sunt. Quapropter primum in conuentu Torgauensi anno 1574 nonnulli articuli ad controuersias istas respicientes litteris consignati sunt, vt concordiae restituendae operam darent ⁶³). Quibus quidem nonnulli theologi lubenter subscribere; fuerunt tamen ex *Witebergensibus*, qui subscribere recusarent ⁶⁴); quibuscum post praeterlapsum aliquod temporis spatium denuo quum ageretur, multis atque grauissimis monitis ad-

H 3

ditis

⁶⁰) Annales ecclesiae Danicae diplomat. T. III. Hafniae 1747. 4. p. 52.

⁶¹) l. c. p. 445 sq.

⁶²) C. H. *Starkens Lübeckische Kirchenhistorie*. T. I. Hamb. 1724. 4. p. 153 sq.

⁶³) *Hutter Conc. conc.* p. 174. 182 sq.

⁶⁴) l. c. p. 206. 207.

ditis ⁶⁵⁾, iterum recusarunt, quoniam in istis articulis nonnihil sibi deprehendere videbantur, quod concedere neutiquam possent. Quos quum in dies contumaciores fieri elector animaduverteret, quatuor theologos Witebergenses eodem anno 1574 captiuos a Torgavia Lipsiam duci curauit; munere, quo fungebantur, priuari; nec nisi sub hac conditione ex carcere dimitti, vt lubenter subscriberent, et tranquille degerent ⁶⁶⁾. Deinde in secundo conuentu Torgaviensi nouum aliquod corpus doctrinae conscriptum, quod praeter prophetarum et apostolorum scripta tria symbola oecumenica, atque Augustanam confessionem, apologiam, articulos Smalcaldicos et vtrumque catechismum Lutheri tanquam normam proponebat, secundum quam lites dirimendae essent ⁶⁷⁾. Quem quidem librum iussu electoris Augusti theologis Augustanae confessionis missum; omnesque, qui in Saxonia subscribere recusarent, minis aut promissionibus, minime argumentis, vt subscriberent, impulsos esse, narrat *Hospinianus* ⁶⁸⁾. Sed *Iacobo Andrae* de subscriptione extra Saxoniam quoque promouenda sollicito, nonnulla a variis variarum regionum theologis contra librum istum monita sunt ⁶⁹⁾. Sex igitur celeberrimorum istius aetatis theologorum delectu habito, qui in coenobio Bergensi, mense Martio anni 1577, variorum sententias de libro Torgaviensi diiudicarent ⁷⁰⁾; tandem aliquando eodem anno prodit liber iste, qui κατ' ἐξοχήν Liber Concordiae s. Formula Concordiae appellatur ⁷¹⁾. Quo quidem negotio feliciter peracto necessarium videbatur, vt liber iste variorum diuersissimae regionis theologorum atque principum subscriptionibus ornaretur. Sed nunc quoque quamplurimi et principes et theologo, nonnulla in isto libro deprehendentes, quae reprobanda censebant, subscribere recusarunt, et varii generis dubia in medium protulerunt ⁷²⁾. Quapropter denuo theologo, qui huius rei curam susceperant, maximam operam impenderunt, vt aliis quoque hanc subscriptionem persuaderent. In quibus narrandis *Hospinianus* nonnunquam inique, vt videtur, de illis indicat, qui in hoc

⁶⁵⁾ *Hutter* l. c. p. 210 sq.

⁶⁶⁾ *Hospiniani* conc. discors. p. 57 sq. *Hutter* l. c. p. 214. 216.

⁶⁷⁾ *Hutter* l. c. p. 325 sq.

⁶⁸⁾ l. c. p. 96. 103.

⁶⁹⁾ cf. *Hutteri* totum Cap. XII. de censuris form. conc. p. 354 sq.

⁷⁰⁾ *Hutter* l. c. p. 430 sq.

⁷¹⁾ *Walch* introd. p. 718 sq.

⁷²⁾ *Hutter* l. c. p. 465 sq. 524 sq.

hoc negotio exsequendo strenue versabantur ⁷³⁾. Ex quibus omnibus hoc satis manifestum est, post varias de subscriptione lites exagitas, aliis diutius, aliis breuius tempus recusantibus, tandem subscripsisse tres electores, Saxonicum, Palatinum et Brandenburgensem, multos principes, ciuitates imperiales, et plusquam 8000 verbi diuini ministros aut scholarum moderatores in variis Germaniae regionibus ⁷⁴⁾. In quo negotio nihil actum esse violentem, *Hutterus* ⁷⁵⁾, et postea *Walchius* ⁷⁶⁾ demonstrare studet; quamquam tamen nonnulla exempla, quae affert *Hospinianus* ⁷⁷⁾, et *Arnoldus* ⁷⁸⁾, etiamsi concedas, vtrumque in istis enarrandis haud ab omni partium studio alienum fuisse, hoc saltem probare videantur: nonnullis in regionibus eos, qui huic rei operam impenderint, in persuadendis aut coercendis theologis subscriptionem recusantibus, iniquos atque violentos se praestitisse, et in puniendis illis, qui in recusando pergerent, nimis feueros. Sed haec de formulae concordiae subscriptione in vniuerso satis. In singulis quibusdam regionibus quae acciderint, huc spectantia, liceat addere.

In Saxonia, cuius elector Augustus de formula concordiae constituenda maxime sollicitus fuit, neuiquam est, quod miremur, fere primum omnium a religionis doctoribus, et scholarum moderatoribus subscriptionem istius formulae exactam esse ipso anno 1577, vt narrat *Gleichen* ⁷⁹⁾. Nec magis mirum, principem, de concordia restituenda adeo sollicitum, primum omnium quoque 1580 curasse, vt ista concordiae formula publici iuris fieret ⁸⁰⁾.

Nec mihi constat, in terra Brandenburgensi isti formulae circa idem tempus subscriptum esse ⁸¹⁾.

Eundem Saxoniae electorem Augustum Chemnitio, theologo Brunsvigenfi, litteris, mense Iunio anni 1577 conscriptis, mandasse, vt de formulae concordiae subscriptione in terra Brunsvigenfi sollicitus

⁷³⁾ l. c. p. 175 sq.

⁷⁴⁾ Vid. epitome hist. eccl. centuriae XVI. pars altera auct. Luca *Osiandro*. Tub. 1610. 4. L. IV. c. 4. p. 871. *Hutter* p. 164. *Arnold* l. c. §. 23. *Walch* l. c. p. 720. 721. ⁷⁵⁾ l. c. p. 581 sq.

⁷⁶⁾ *I. G. Walch* l. c. et in ei. *Einleitung in die Rel. Streit. der evang. luth. Kirche* T. I. p. 161 sq.

⁷⁷⁾ l. c. p. 183, 184, 187, 198, 204 &c.

⁷⁸⁾ l. c. §. 23, 24, 25, 27.

⁷⁹⁾ *Gründliche Nachricht*. &c. T. I. p. 127, 128. *Walch* introd. p. 727, 728.

⁸⁰⁾ *Gleichen* l. c. p. 37.

⁸¹⁾ *Hospinian* l. c. p. 206.

solicitus esset, narrat *Rehtmeier*, qui ipsas illas electoris litteras in medium profert ⁸²⁾. Postea igitur praeter Chemnitium, ipsum ducem Brunsvigensem, Iulium magnam subscriptionis istius curam egisse. Itaque eodem anno 1577 in ista regione subscriptum esse. Praeterea ibidem tradit *Rehtmeier*, Chemnitium ex litteris *Hammelmanni*, theologi Oldenburgensis, percepisse, in terra Oldenburgensi formulam concordiae subsignatam esse. Quum non omnes ecclesiae ministri adfuissent, *nomine absentium quoque esse subscriptum*, omnemque istam rem magna cum perturbatione gestam ⁸³⁾. Sed anno 1579 ducem Iulium multo minus de subscriptione ista sollicitum fuisse ⁸⁴⁾, ipsamque formulam concordiae deinde a Brunsvigensibus nequam esse receptam. Animaduertisse enim theologos Helmstadienses, exemplar formulae concordiae anno 1580 Dresdae in lucem editum non omnino cum illo congruere, cui ipsi antea subscriperint. Igitur inde ab anno 1583 subscriptio formulae concordiae denuo in terra Brunsvigenfi omnia est ⁸⁵⁾.

Praeterea in terra Luneburgensi anno 1577 formulae concordiae esse subscriptum, narrat *Bertram*, qui ipsam formulam subscriptionis theologorum Luneburgensium affert ⁸⁶⁾.

In Palatinatu varia variorum consilia fuere. Etenim comes Palatinus, Ioannes Bipontinus, quanquam de formula Torgaviensi nonnulla monenda existimaret, tamen eandem, quippe quam verbo dei, symbolis oecumenicis, Augustanae confessioni, apologiae, Smalcaldicis articulis, catechismo, atque constitutioni ecclesiasticae Bipontinae consentaneam esse existimabat, recepit ⁸⁷⁾; nec diu postea tamen eadem relicta ecclesiae, quae *Reformatae* sibi nomen *κατ' ἐξοχὴν* vindicauerat, adhaesit. Contra comes Palatinus, Philippus Ludovicus, Neoburgensis, formulam concordiae lubenter recepit, eidemque subscripsit, et a ditionis suae pastoribus, scholarumque moderatoribus subscriptionem exegit, praetereaque in vicinis

⁸²⁾ l. c. T. III. in *Beilagen* p. 283. 284.

⁸³⁾ l. c. p. 459. 460.

⁸⁴⁾ l. c. p. 470.

⁸⁵⁾ l. c. p. 482 sq. *Walch* introd. p. 744.

⁸⁶⁾ *Evangelisches Lüneburg, oder Reformation und Kirchenhistorie*. von I. H. Bertram. Brunsv. 1719. 4. T. II. p. 375 sq.

⁸⁷⁾ *Burk. Gottl. Struv ausführlicher Bericht von der pfälzischen Kirchenhistorie, von Beginn der Reformation bis gegenwärtige Zeiten*. Frankf. 1721. 4. p. 305.

vicinis quibusdam locis eiusdem rei curam egit. Nec minus comes Palatinus, Richardus, Simmeriensis, vna cum theologis formulae concordiae fuit; elector Palatinus Ludovicus autem anno 1577 eandem recipere dubitavit ⁸⁸⁾. Attamen nonnullis in ista formula mutatis, noua praefatione addita, ipsoque eiusdem strenuo defensore, Andreae, Heidelbergam aduente, Ludovicus quoque 1579 non amplius subscribere recusauit, tantaque feueritate a theologiae professoribus Heidelbergensibus subscriptionem exegit, vt alii recusantes, e. c. D. Edo *Hildericus*, munere theologico cedere; alii, e. c. D. *Erastus* eandem ob causam in exilium proficisci cogentur ⁸⁹⁾. Frater tamen Ludovici, Ioannes Casimir, elector, in recusanda subscriptione perstitit ⁹⁰⁾.

In Pomerania varias formulae Torgaviensis atque Bergensis causa synodos habitas esse, modo Wolgasti, atque Stetinae 1577, modo Gryphiswaldae 1578, et denuo Stetinae 1579, electoribus Saxoniae atque Brandenburgi iterum iterumque a Pomeraniae ducibus subscriptionem formulae concordiae flagitantibus, hisque vna cum theologis, qui nonnulla de isto libro monenda existimabant, plus vna vice recusantibus, vberius tradit *Balthasar* ⁹¹⁾, qui quum electorum atque theologorum Saxoniae et Brandenburgi litteras atque responsa, tum Pomeraniae ducum atque theologorum litteras atque monita in medium protulit ⁹²⁾. Quae postea gesta sint, donec tandem aliquando formula concordiae in Pomerania quoque anno 1581 libri normalis auctoritatem nacta sit, Iacobo Rungio, sacrorum praefule Pomeranico, maxime hac de re perficienda sollicito, idem *Balthasar* tradit ⁹³⁾, ipsa Rungii verba afferens, qui: nomine omnium ecclesiarum Pomeraniae, inquit, librum concordiae recepimus, exceptis tamen quatuor articulis, de Augustana Confel-

⁸⁸⁾ l. c. p. 311. 312.

⁸⁹⁾ l. c. p. 355. *Hospinian*. l. c. p. 235. 238. 306.

⁹⁰⁾ *Hospinian*. l. c. p. 239. 306.

⁹¹⁾ *Erste Sammlung einiger zur Pommerischen Kirchengeschichte gehörenden Schriften zum Druck befördert von D. I. H. Balthasar*. Gryphisw. 1723. 4. p. 346 sq. deinde p. 402 sq.

⁹²⁾ l. c. collectio secunda 1725. p. 9 sq. 90 sq. 116 sq. 202 sq. 221 sq. Quam acerbe nonnulli conquesiti sint de tot subscriptionem exigentium machinationibus, vid. ibid. p. 231 sq. in litteris synodi Anglamenti ad superintend. quendam, praecipue p. 235. ⁹³⁾ l. c. p. 253 sq.

Confessione, de libero arbitrio, de lege et euangelio, et de adia-
phoris, in quibus acquiescere non possumus ⁹⁴⁾.

Praeterea in terra Megapolitana fuisse, qui subscriptionem
istius libri recusarent, eodemque modo Holfatos, Magdeburgen-
ses (qui tamen deinde subscripsisse videntur, nisi fallitur Hospinia-
nus ⁹⁵⁾, aut iuramento religionis obstricti esse), (conf. infra sect. III.
p. 69.), Anhaltenses, et Hassiae inferioris theologos minime ad
subscriptionem paratos fuisse, ipso Landgravio Hassiae, Guilielmo,
subscribere nolente, quum superioris Hassiae theologi tamen luben-
ter subfignauerint, variorum scriptorum testimonia adducens indi-
cat Walchius ⁹⁶⁾, nec non ex parte Hospinianus ⁹⁷⁾.

Lubecae anno 1577 mense Iulio formulae concordiae a fa-
cerorum praefule, Andrea Pouchenio, ab omnibus ecclesiae mini-
stris, scholarumque moderatoribus esse subscriptum, posteaque inde
ab anno 1580 eandem pro symbolico confessionis libro, norma-
que doctrinae esse declaratam; denuo subfignatam; illudque de-
cretum, neminem in posterum munere ecclesiastico aut scholastico
funturum, nisi huic formulae subscripsisset, demonstrat Starkius ⁹⁸⁾.

De iis, quae extra Germaniam acciderint, vt pauca adicia-
mus, inter Borussiae episcopos, Wigandum atque Heshufium, li-
tibus exortis administrator istius terrae, marchio, Georgius Fride-
ricus, quaesuit ex theologis Herzbergae congregatis, quomodo
in tanta ecclesiae perturbatione terrae suae consuleret, litesque com-
poneret. Qui quidem optimum esse censuerunt, si ab omnibus, quum
munere ecclesiastico, tum scholastico fungentibus subscriptio formu-
lae concordiae exigeretur, et ille subscribendi mos ad pastores quo-
que propagaretur. Paucos igitur dies postquam marchio in conuentu
instituto ex Wigando, aliisque, qui aderant, ecclesiae ministris
quaesiuisset, quid de formula concordiae sentirent, Regiomonti
subscribitur, mandato insuper per omnem Borussiae regionem misso
anno 1579, vt in caeteris quoque ciuitatibus pariter atque extra
vrbes

⁹⁴⁾ l. c. p. 258.

⁹⁵⁾ p. 208. vbi formulam subscriptionis Magdeburgensium affert.

⁹⁶⁾ Introd. p. 723 sq. *Einleitung in die Rel. Streit. der luth. Kirche.* T. I.
p. 169 sq.

⁹⁷⁾ l. c. p. 223. 227. 236. 352. 306 sq. conf. tamen Hutter l. c. p. 935 sq. al.

⁹⁸⁾ Starke l. c. p. 335. 365.

vrbes subscriberetur ⁹⁹). Formula concordiae igitur pro libro symbolico habita. Sed praeterea alia confessio conscripta est, ab omnibus confirmanda, qui munus sacrum ambirent, in qua formulae concordiae pariter atque reliquorum symbolorum mentio facta est, simulque anno 1579 et 1585 constitutum, vt in visitationibus ad res ecclesiasticas pertinentibus accurate illud inquireretur, vtrum omnes regionis illius pastores in docendo formulam concordiae fideliter seruarent. Hoc tamen monendum, huic formulae illo tempore a nemine professore Regiomontano esse subscriptum ¹⁰⁰).

Quibus propter loci affinitatem adiiciam, anno 1579 Dantiscanos a Lubecenlibus esse rogatos, vt sedulo curarent formulae Bergensis subscriptionem a quolibet ecclesiae ministro exigendam, vt omnium istorum emporiorum, arctissimo vinculo inter se connexorum (*Hansestädte*) vna eademque esset doctrina. Quod quidem Dantiscani recusarunt ¹), quorum senatus decreuit anno 1586, vt omnes ecclesiae ministri soli sacrae scripturae, symbolis oecumenicis, Augustanae confessioni et apologiae adhaererent, formulam concordiae Bergensem minime curarent ²).

Nec omittendum, quomodo in Dania cum libro concordiae actum sit. De quo quidem inter eruditos constat, narrari, hanc formulam, dissuadentibus ipsius subscriptionem D. Paulo Matthiae, episcopo Hafniensi, et Paulo ab Eitzen, episcopo Slesvicensi, (qui, quamuis subscriptionis causa vehementer a Iacobo Andreae sollicitaretur, tamen strenue eandem recusauit ³), anno 1580 ab ipso rege Friderico II. esse combustam: quod quamuis nonnulli in dubium vocauerint, vt monet *Walch* ⁴), tamen negari neutiquam posse, Pantoppidanus probare studuit ⁵). De hoc saltem dubitare plane non licet, per edictum regium omnino illud esse prohibitum, ne quis religionis doctor in omni terra Danica eandem legeret, nedum ipsius curam haberet.

I 2

SECTIO

⁹⁹) *Hartknoch* l. c. p. 477-479. 487. 488. *Arnold Pr. Kirch. H.* p. 322 sq.

¹⁰⁰) *Arnold* l. c. p. 326.

¹) l. c. p. 725.

²) l. c. p. 727. 746 sq.

³) vid. *Henr. Muhl* dissert. hist. theol. Kiliae 1715. 4. qui p. 194. 195. *Andrae* pariter atque *Eitzenii* litteras anno 1577 huius rei causa conscriptas asserit.

⁴) *Introd.* p. 725. 726.

⁵) l. c. p. 97. 134 sq. in primis p. 476-485. vbi omnes istae lites vberius recensentur.

Subscriptionis historia post formulam concordiae receptam.

Vt denuo a Saxonia initium faciam, Kieslingius narrat, Crellium, cancellarium, qui perpetuo formulae concordiae subscribere et iuramento illo religionis causa praestando se obstringere recufasset, studuisse electori Christiano I, Augustum secuto, suspicionem contra formulam istam mouere, quin eandem omnino abolere. Quapropter nonnulli, falso tamen, tradiderunt, ipsum electorem de tuenda ista formula parum sollicitum fuisse, quum e contrario satis constet, ipsum, praeterea quod isti formulae subscriperit; declarasse, se nunquam ab eadem recessurum ⁶⁾. Deinde idem Kiesling affert mandatum electoris Christiani II. Dresdae anno 1602 in lucem editum, quod non tantum a consiliariis, omnibusque, qui munere ciuili in terra Saxonica funguntur, iuramentum religionis exigit ⁷⁾, formulamque concordiae maximopere commendat, sed etiam omnibus, ecclesiae aut scholae cuiquam praepositis, Rectoribus, Doctoribus, Professoribus, Assessoribus consistoriorum, fa-crorum praefulibus et adiunctis &c. illud omni studio inculcat, librum concordiae iterum iterumque legendum, et in omni examine instituendo adhibendum; nemini, qui non huic formulae subscripserit, seque norma ista obstrinxerit, esse ad munus sacrum adendum &c. ⁸⁾. Sed praeterea quoque idem ille elector de religione christiana, Lutheri aliorumque opera repurgata, ab omni labe in-muni seruanda maxime sollicitus, iurisiurandi formulam in lucem edi curauit, quo omnes, qui aut illa aetate munere vel ecclesiastico vel ciuili fungerentur, aut in posterum functuri essent, pollicerentur, se in sincera doctrina christiana, quae in inuariata Augustana confessione declarata, in libro concordiae repetita esset, fide per-seueraturos, nec quidquam vel priuatim, vel publice contra eam machinatos ⁹⁾. Quam quidem iuramenti formulam *Kieslingius* narrat ad nostra vsque tempora (1770, quo conscriptus est iste liber) in Saxonia vsitatam, et praeterea quoque in ducatus Ernestinae stirpis introductam esse ¹⁰⁾.

In

⁶⁾ *Fortsetzung der Löfferschen histor. motuum, von I. Rud. Kiesling. Swobaci. 1770. 4. p. 47 sq.* ⁷⁾ cf. *Gleichen* l. c. T. I. p. 37.
⁸⁾ *Kiesling* l. c. p. 209 sq. ⁹⁾ l. c. p. 215. 216. ¹⁰⁾ l. c. p. 218.

In terra Brunsvicensium anno 1588 veterem illum auctore Chemnitio institutum formulae concordiae subscribendi modum de-
nuo introducunt esse, narrat *Rehtmeier*, qui ipsam subscriptionis for-
mulam in medium profert ¹¹⁾, in qua pollicentur, se formulam illam
pro fidei et doctrinae norma, atque pro confessione sua habituros,
a qua in docendo et scribendo recedere nefas sit. Cui quidem sub-
scripserunt omnes, quum urbium, tum vicorum istius terrae pasto-
res, atque scholarum moderatores vsque ad annum 1670. Post
traditam autem urbem duci Rudolpho Augusto, anno 1671, sub-
scriptionis mos abrogatus, nec nisi corpus doctrinae Iulium pro
norma habendum esse, declaratum est.

In terra Magdeburgica circa annum 1739 nonnulla, quae ad
religionis illud iuramentum spectant, mutata sunt. Etenim pro
eo quod in antiquioribus constitutionibus ecclesiasticis anno 1652
in lucem editis praeter sacram scripturam tria symbola oecumenica,
et Augustanam confessionem, et apologiam, catechismos item Lu-
theri, Smalcaldicos articulos atque formulam concordiae pro do-
ctrinae norma habenda esse statueretur, in recentioribus anno 1739
publici iuris factis constitutionibus non nisi de receptis in ducatu
Magdeburgico libris symbolicis, nullius sigillatim nomine citato, fermo
est. Nec minus pro eo, quod olim sanciretur, nemini munus vel
sacrum, vel civile adeundum esse, nisi itas confessiones fidei pro-
basset, iuramentoque religionis se obstrinxisset, in recentioribus non
nisi hoc vnum postulatur, vt maxima cura adhibeatur, ne scripta
perniciosa, et verbo dei repugnantia typis imprimantur, aut in terram
illam inuehantur, iuramenti illius nulla amplius mentione facta ¹²⁾.

Pomeraniae ecclesiae res gestas enarrans *Balthasar* affert, Mar-
tinum Frisium, pastorem, aliosque, qui antea ecclesiae Pomeraniae
responsis de formula concordiae subscripserunt, in quibus tamen
contra articulos de persona Christi, et de coena sacra in eadem for-
mula propositos nihil monitum erat, anno 1593 in synodo Steti-
niensi manifestasse, se nequiquam posse istis articulis subscribere, ve-
runtamen ab aliis enixe rogatos subscripsisse. Cuius subscriptionis
formulam affert *Balthasar* ¹³⁾. Postea lites de libro concordiae com-
positas

I 3

¹¹⁾ l. c. T. IV. p. 45 sq.

¹²⁾ Vid. Acta historiae ecclesiasticae. Tom. XIX. Vinar. 1740. p. 584 sq.

¹³⁾ l. c. T. II. p. 278.

positas esse, quum nimirum in ista synodo formulae istius articuli tres, VII. de sacra coena, VIII. de persona et natura Christi, et XI. de aeterna praedestinatione et electione dei, vna cum catalogo testimoniiorum patrum publica auctoritate sub libri symbolici nomine recepti essent ¹⁴⁾, qui ad examinandos eos, qui munus sacrum adirent, sedulo adhibendus esset. Igitur nondum anno 1593, ac ne 1636 quidem, quum nouum rescriptum ad res ecclesiasticas pertinens in lucem ederetur, omnes formulae concordiae articulos pro symboli-
 cibus habitos. Et quamuis haud satis accurate definiri queat, quando totus ille concordiae liber a Pomeranis tanquam symbolicus receptus sit, tamen ex statutis facultatis theologiae Gryphiswaldien-
 sis, dum adhuc in viuis esset dux Bogislaus XIV, qui die 10 Martii 1637 morte functus est, in lucem editis, quae de solenni iuramento loquuntur, quo theologiae professores istius academiae ad perseverandum, vt in reliquis ecclesiae nostrae symbolis, ita quoque in formula concordiae profitenda obligantur; demonstrare studet, inter diem 13 Maii anni 1636, quo rescriptum illud antea citatum editum esset, et diem 10 Martii 1637, totam formulam concordiae ab ecclesia Pomeranica in academia Gryphiswaldien-
 si esse sancitam; ac ne tunc quidem in omni terra Pomeranica; sed demum Sueciae regis constitutionibus anno 1687 in lucem editis totum concordiae librum pro symbolico habendum, esse mandatum, illudque decretum, vt, quum in omni Suecico regno, tum in terris regi Suecorum subditis omnes, qui munus academicum, ecclesiasticum, scholasticum adituri essent, religione iuramenti profiterentur, se in ista doctrina atque confessione perseveraturos, quae omnia *Balthasar* vberius exponit ¹⁵⁾. Qui quidem mos videtur ab isto tempore propagatus esse.

De iis, quae post illud tempus in Borussia de libris symboli-
 cibus, et in specie de formula concordiae acta sint, apud *Hart-
 knoch* et *Arnold* non nisi haec pauca reperi: sub initium saeculi XVII. a professoribus quoque in academia Regiomontana libro concordiae esse subscriptum. Etenim in confessione quadam anno 1618 edita, cui omnes professores subscripserint, formulae concordiae pariter atque repetitioni corporis doctrinae Prutenici, nor-
 mae

¹⁴⁾ l. c. p. 308.

¹⁵⁾ l. c. p. 306 sq.

mae vim esse tributam; idem in statutis facultatis theologiae anno 1623 in lucem editis factum esse; nec minus in iuramenti formula, qua omnes theologiae doctores futuri obstringantur, praeter alios ecclesiae nostrae libros symbolicos formulae concordiae quoque factam esse mentionem ¹⁶⁾. De recentioribus igitur temporibus quum *Arnoldus* nihil moneat, videtur hic quoque nihil ad istum subscribendi morem pertinens esse mutatum.

Denique Pantoppidanus narrat, tempore principis Slesvicensis, Ioannis Adolphi, qui ad ecclesiae Reformatae doctrinam propensior fuerit, nonnullos de sincera Lutheri doctrina seruanda vehementer sollicitos fuisse, praesertim quum iuramenti olim a Paulo ab Eitzen constituta formula, quae ad catechismum Lutheri et articulos Smalcaldicos respiceret, abrogata esset, nec recens introducta formula nisi symboli Nicaeni et Athanasiani, Augustanae confessionis et apologiae mentionem faceret ¹⁷⁾. Deinde anno 1625 nomine filii regii Christiani, qui tunc temporis patris Christiani IV. vices explebat, mandatum est, vt propter varias de religionis capitibus lites exortas in posterum nemo professoris munus aggrediretur, nisi iuramenti loco Augustanam confessionem inuariatam recepisset ¹⁸⁾. Denique anno 1631 consistorium sanxit, quemque, qui munus professoris adiret, iureiurando ad articulos fidei nostrae tuendos obligandum esse.

Ex quibus omnibus satis constat, nonnullis in regionibus morem illum, subscriptione aut iuramento religionis doctores ad libros symbolicos seruandos obligandi, haud ita vetustum esse, vt strenui eiusdem defensores ritus ipsius antiquitate iure gloriari queant; minime autem inde a reformationis aetate, ac ne a formulae concordiae quidem temporibus in omnes istas regiones, vbi etiamnum valeat, introductum fuisse; nec vnquam omnium ecclesiae nostrae symbolorum subscriptionem in omnibus regionibus, quae Lutheri doctrinae adhaereant, vniuersalem esse factam; nec sicut in nonnullis terris primum institutus fuerit, illum ritum incorruptum esse seruatum.

¹⁶⁾ *Arnold* l. c. p. 554.

¹⁷⁾ l. c. p. 577 sq.

¹⁸⁾ l. c. p. 758.

CONSPECTVS DISSERTATIONIS.

Partis primae Sectio I. De vtilitate librorum symbolicorum in genere.

Vtilitas

- 1) historica §. 1.
- 2) normatica quae duplex.
  - α) ad regulam doctrinae publicae constituendam §. 2.
Quaeritur, quibus limitibus normatica illa vtilitas circumscribenda sit?
  - β) ad lites dirimendas §. 3.

Sectio II. De vtilitate librorum symbolicorum ecclesiae nostrae in specie.

Particula I. Vtilitas, quam nostrae ecclesiae symbola cum quibusvis aliis communem habeant.

- 1) historica §. 1.
- 2) normatica quae duplex.
  - α) ad doctrinae publicae regulam constituendam §. 2.
Quaeritur, quibus ipsa limitibus circumscribenda?
  - β) ad lites dirimendas §. 3.

Particula II. Vtilitas librorum ecclesiae nostrae symbolicorum ex ipsorum indole demonstrata.

Sectio III. Aliorum de libris symbolicis sententiae recententur.

Pars secunda historica.

Sectio I. Historia subscriptionis ante formulam concordiae.

Sectio II. De formulae concordiae subscriptionibus.

Sectio III. Historia subscriptionis post formulam concordiae receptam.

CORRIGENDA.

Pag. 10	lin. 25	pro: earum,	lege: eorum.
— 11	— 10	— facile,	— facile.
— 15	— 20	— quae,	— quae.
— 37	— 26	— qui,	— cui.
— 37	— 27	— persuasus,	— persuasum.
— 52	— 21	— Brunsvicensi,	— Brunsvicensi.

CONSPICIENDI

Partis primae Sectio I. De vitiis Elongatione Psychologica in genere.
Sectio II. De vitiis Elongatione Psychologica in speciebus.
Partis secundae Sectio I. De vitiis Elongatione Psychologica in speciebus.
Sectio II. De vitiis Elongatione Psychologica in speciebus.
Partis tertiae Sectio I. De vitiis Elongatione Psychologica in speciebus.
Sectio II. De vitiis Elongatione Psychologica in speciebus.

CONTINENS

Partis primae Sectio I. De vitiis Elongatione Psychologica in genere.
Sectio II. De vitiis Elongatione Psychologica in speciebus.
Partis secundae Sectio I. De vitiis Elongatione Psychologica in speciebus.
Sectio II. De vitiis Elongatione Psychologica in speciebus.

93062

ULB Halle
005 419 107

3

GOTTLOB GVILIELMI MEYER

LVBECENSIS

SEMINARII REGII PHILOLOGICI SODALIS

COM M E N T A T I O
LIBRORVM SYMBOLICORVM
ECCLESIAE NOSTRAE VTILITATEM
ET
HISTORIAM SVBSCRIPTIONIS EORVNDENI
EXPONENS

IN CERTAMINE LITERARIO
CIVIVM
ACADEMIAE GEORGIAE AVGVSTAE
DIE IV. JVNII MDCCCXCVI.
PRAEMIO A REGE M. BRITANNIAE AVG.
CONSTITVTO
AB ORDINE THEOLOGORVM SVMME VENERABILI
ORNATA.

*Gal. V, 1. Τῆ ἐλευθερίᾳ, ἣ χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, σήμετε, καὶ μὴ πάλιν
ζυγῶ δουλείας ἐνέχεσθε.*

GOTTINGAE

TYPIS IOANN. CHRISTIAN. DIETERICH.

